

Núm. 197, novembre 2005

buris-ana

BUTLLETÍ DE L'AGRUPACIÓ BORRIANENCA DE CULTURA

*Borriana
taronges i futur*

*A. Lluís
2005*

*"La intel·ligència no consisteix
tan sols en el coneixement,
sinó també en la destresa d'aplicar
els coneixements a la pràctica"*

Aristòtil.

250.000 m² de sostre, 1.700 habitatges i
3.600.000 m² en projectes d'urbanisme presentats
avalen la capacitat de tot un gran equip de professionals
esforçant-se per a oferir-te la millor qualitat de vida.

MEDI

■ www.grupomedi.com

SUMARI

- 4 Coses de Casa
- 5 La evolució de la activitat econòmica de Burriana desde mediados del siglo XX.
Expectativas futuras
- 8 Taronges al buit (El mètode Granell de conservació de taronges)
- 10 Limonium angustibracteatum Erben, a Borriana
- 14 El *campanar* de Burriana: memòries sobre su reconstrucció
- 18 Més sobre Mus
- 20 Nuevo Paraíso
- 22 Gràcies, Lucrezia Bori (i II)
- 25 D. Vicent Enrique i Tarancón nomenat arquebisbe d'Oviedo (1964-68)
- 27 Bous per la vila famosos
- 28 Llibres i humor
- 29 Miscel·lània

Director: R. Roselló Gimeno (rrosello514k@cv.gva.es)

Consell de redacció: Glòria Olivares i Muñoz, Raquel Doñate, Norbert Mesado, Enrique Tejedo.

Disseny portada: Vicent Guerola Peris.

Edita: Agrupació Borriana de Cultura (ABC). Novembre 2005, número 197.

Redacció, administració i publicitat: El Barranquet 68-3a.

Apartat de Correus 155. 12530 Borriana (Plana Baixa). País Valencià.

Fotocomposició i impressió: Sichet, s.l. (Vila-real)

Dipòsit legal: CS 77-1958

ISSN 1137-4519

Tots els articles d'aquesta revista són inèdits, excepte quan consta el contrari, i les opinions expressades corresponen als seus signataris.

S'autoritza la reproducció, sense fins comercials, dels continguts d'aquesta publicació, citant l'autor i la procedència.

Si voleu escriure algun article, us agrairíem que ens ho donàreu escrit a màquina o en qualsevol suport informàtic i amb alguna il·lustració.

S'admetran per a la seua publicació, originals en qualsevol llengua.

Imprès en paper reciclat lliure de clor.

AMB LA COL·LABORACIÓ DE:

AJUNTAMENT DE BORRIANA

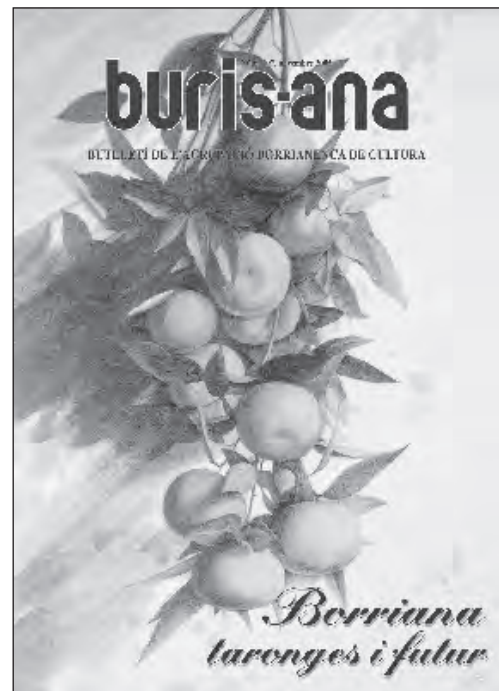
CONSELLERIA DE CULTURA

BANCAIXA
fundació Caixa Castelló

En estos dies ens ha commogut una gran notícia: Grouxo Marx viu, i treballa en el diari Levante. Deveu saber que l'esmentat periòdic està publicant la *Gran Enciclopedia de la Comunidad Valenciana*. En el primer volum, recentment editat, ens dediquen un espai a l'ABC, cosa que els agraim. Amb sorpresa hi hem llegit, entre altres coses, que Joan Garí, nascut el 1965, és el fundador de la nostra entitat. Però és que com diuen per allà baix, «lo que no puede zé, no puede zé, i ademaz ez imposible». O siga: Garí -a qui tampoc no li ha fet cap gràcia que el facen més major del que és- mai no podria haver sigut fundador d'una societat nascuda nou anys abans que ell! És evident que qui ha redactat eixe article, sens dubte un competent periodista, escrivia per a una altra Enciclopèdia en curs de preparació: la *Gran Enciclopedia de la Parida sobre Burriana*, on es tractarà dels inexhauribles tòpics sobre els borrianencs, com ara les matriculacions dels cotxes a Burgos, o allò d'anar a afaitar-se a València, etc. Volem demanar-los als amics del diari Levante que repassen bé les fitxes dels seus col·laboradors, per si a més de Grouxo, també se'ls haguera colat l'Elvis d'incògnit per algun racó de la redacció.

Per al present número hem invitat Vicent Guerola Peris, retolador de professió però artista medul·lar més gran que la seua modèstia, que ja és dir perquè n'és molta. Fins fa poc, el seu nom anava lligat amb exclusivitat al món faller, inicialment en la faceta bàsica però més endavant com a cartelliste, activitat esta última en què ha sigut distingit amb un bon grapat d'èxits. Home inquiet, va decidir recentment apartar-se de la rutina i canviar de tècnica i plantejament: deu fer cosa d'un any o poc més, en una exposició individual a la nostra Casa de Cultura, va deixar estupefacte el públic assistent, entesos i profans, amb una sèrie de dibuixos a llapis de paisatges rurals borrianencs, que es van exhaurir ràpidament tot i que no estaven a l'abast de qualsevol butxaca. Vicent ens ha rebut al seu *sancta sanctorum*, una espècie de laboratori domèstic des d'on segueix treballant i perfeccionant el que ja sap fer, però també des d'on assaja les pròpies ex-

periències plàstiques, tractant de sorprendre'ns amb noves propostes. Des d'ací li donem les gràcies per esta magnífica portada, realitzada amb tècnica mixta: aquarel·la i llapis de grafit sobre paper. En eixes tonalitats ocres del pom de clementines l'artista ha sabut plasmar una inquietant visió de futur sobre la citricultura.

Inspirada en l'article de F. Miguel Bataller que obri este mateix número de Buris-ana –amb un altre títol–, en què l'autor ens fa una anàlisi d'esta tradicional i encara principal activitat econòmica de la nostra Borriana.

Canviant de tema, encetem una nova secció, en què Glòria Olivares ens proposa una espècie de joc o test visual. I és que el carrer, antigament espai social i d'encontre, és una espècie en vies d'extinció, així com els vianants sense pressa. Si alguna volta heu dubtat que allò més desconegut és el que tenim més a prop, pegueu-li una miradeta a la pàgina 29.

CONVOCATÒRIA PER ALS SOCIS DE L'AGRUPACIÓ BORRIANENCA DE CULTURA

ASSEMBLEA ORDINÀRIA ANUAL

Dia: 3 de desembre, dissabte, a les 11 del matí

Lloc: C/. Barranquet, 68

ORDRE DEL DIA

- 1.- Lectura i aprovació, si s'escau, de l'acta de la reunió anterior.
- 2.- Balanç general de l'any a càrrec del Síndic Major.
- 3.- Commemoració, el 2006, del 50 aniversari de Buris-ana.
- 4.- Elecció dels Síndics d'Honor per a l'any 2006.
- 5.- Precs i preguntes.

El Consell de Síndics

La Evolución de la actividad económica de Burriana desde mediados del siglo XX. Expectativas futuras

FRANCISCO MIGUEL BATALLER PIERA

Quisiera poder analizar con objetividad el último medio siglo de la economía global de Burriana y sus motores fundamentales, y hacer una proyección de futuro, a fin de tratar de buscar soluciones a los problemas que se nos puedan presentar, antes de que se conviertan en insolubles.

Desde mediados del siglo pasado, el motor de nuestra economía ha sido básicamente la actividad agraria citrícola y la distribución comercial de nuestros productos. Hasta los años setenta aproximadamente, todo se desarrolló con una normalidad total, y el único obstáculo que solía presentarse de vez en cuando era la meteorología, en forma de heladas, tormentas de verano y otoño, cargadas de pedrisco, o ventoleras con la fruta madura, que hacían que cayera mucha fruta o se “rametjara”. Por lo demás la naranja se vendía a muy buen precio, los comerciantes asumían su riesgo comprando “arrobat” o “a ull”, pagaban inmediatamente, y todos vivíamos más o menos bien en función de la cantidad de hanegadas que cada uno tuviera.

A partir mediados de los setenta, las cosas empezaron a complicarse, al internacionalizarse las exportaciones de Israel, Sudáfrica y cuenca mediterránea a Europa -que fue siempre el mercado básico-, y con muy bajo costo de mano de obra, empezamos a sentir su competencia. Pero aún podíamos defendernos a base de calidad y con variedades propias de aquí. Poco a poco ellos fueron mejorando su producto y nosotros encareciendo nuestros costos de producción, y tratamos de defendernos reduciendo los márgenes de intermediación a través de las cooperativas y las “sat”. Pero ha llegado el momento en que no hay manera de rentabilizar la producción, y consecuentemente la cuerda se rompe por el lado más débil que es el agricultor, quien en vista de que lleva ya bastantes campañas perdiendo dinero, va dejando de cultivar los huertos.

Es decir, se va muriendo la actividad agraria: cada día hay menos agricultores, los jornaleros se quedan sin trabajo durante muchos meses, los ex-

FOTO: ARXIU MUSEU DE LA TARONJA.

portadores han empezado a importar naranjas cuyos costos son mucho más razonables o se van a desarrollar sus latifundios a Andalucía o norte de África, con una producción mucho más racional y una mano de obra más económica; y aquí apenas queda la mano de obra de la manipulación en almacenes, y no sabemos el tiempo que seguirá siendo así.

PRIMERA RECONVERSIÓN PARCIAL

Afortunadamente para Burriana, en el pasado último cuarto de siglo, en ciudades limítrofes como Nules, Onda y fundamentalmente Villarreal, se empieza a desarrollar una industria de revestimientos y pavimentos cerámicos, con un crecimiento espectacular. Los industriales de esas ciudades, asumiendo grandes riesgos, empiezan a reinvertir gran parte de los beneficios en sus propias industrias y a crear otras industrias auxiliares, montando un entramado brillantísimo y espectacular que ha convertido la provincia de Castellón en una de las de mayor crecimiento económico en los últimos 20 años, y a Villarreal, en la ciudad española de mayor renta *per capita* de España.

De toda esa bonanza económica, se benefició de una manera muy especial Burriana, que situó en todo momento en ese entramado industrial a todo su excedente de mano de obra agraria, que se iba incrementando de año en año, y que por

mucho paro agrario que se generase, lo absorbía la demanda de mano de obra para la industria azulejera.

Además, todos los “cuadros directivos” originarios de Burriana que se iban graduando en las universidades, iban ubicándose y situándose de una manera brillante en el “management” de esas empresas, básicamente en departamentos de dirección, administración y exportación, ya que nuestras últimas generaciones universitarias han salido con un enorme interés por los idiomas, y encontraban fácil acomodo en estas empresas, algunas de las cuales se han convertido en multinacionales y han recurrido a ellos para su implantación en otros mercados, en el campo comercial, tanto por su preparación como por lo cosmopolitas que suelen ser todos los jóvenes de Burriana.

Pero ahora, nos ha llegado el problema de la globalización de la economía, y como consecuencia de ello, la desubicación empresarial.

Las empresas azulejeras han empezado a sentir los efectos de la competencia Iberoamericana, del Sudeste Asiático, y sobre todo de una China en proceso de reconversión al sistema capitalista, así como la creciente industrialización de los países del este de Europa. Con todo ello se ha iniciado el proceso de fuga de algunas empresas que, velando por su supervivencia, se han ubicado en países con mano de obra mucho mas barata donde, además, trasladar la misma tecnología de la que se dispone aquí, no resulta más caro.

Otras optan por importar los productos de allí, y distribuirlos en el mercado europeo, dejándose solo la infraestructura necesaria para almacenamiento y comercialización, con lo que el proceso de crecimiento del paro industrial en nuestra zona se ha iniciado de una forma imparable, y de no tomarse medidas -improbables por parte de la unión europea-, estamos ante el inicio de un problema irreversible.

Con ello no quiero decir que se hayan acabado totalmente la agricultura citrícola y la industria azulejera, pero sí aquel mercado de masas que nos ha permitido vivir muy confortablemente en los últimos setenta años, con mayor o menor holgura, según las coyunturas político-económicas de cada momento.

¿QUÉ FUTURO NOS ESPERA?

Eso es algo que no sabe nadie, pero si queremos que sea lo mejor posible, tenemos que plantearnos las alternativas existentes, mirando nuestras po-

FOTO: ARXIU MUSEU DE LA TARONJA.

sibilidades, y en mi opinión, y tras visualizar los medios de que disponemos, y que podemos ofrecer al mundo en general y particularmente a Europa por la cercanía, llego a la conclusión a la que ya llegaron con una anticipación muy de valorar otras regiones como Andalucía costera, la Murcia mediterránea y en menor medida otras zonas de la costa valenciana.

Tenemos que reconvertirnos, en una economía basada en el turismo y el ocio, es decir en el equivalente a la Florida o la California de los Estados Unidos, ya que disponemos afortunadamente de mejores recursos que ellos, pues tenemos un clima mejor, con las cuatro estaciones muy bien definidas, pero con unas temperaturas máximas y mínimas anuales que nos hacen ser muy acogedores para todos los centro y norte-europeos durante todo el año. Y aquí no tenemos los tifones ni las tormentas tropicales que tantos daños les causan a ellos, por lo tanto estamos en mejor posición para ser el “paraíso de Europa”.

Y precisamente por disponer de todos los recursos de que disponemos, el término de Burriana no debe ser orientado hacia un turismo de masas, ya que para ese tipo de turismo ya están Benidorm, Cullera i Gandía al sur, o Benicasim y Oropesa más al norte, y en ese sentido se están orientando también Nules y Moncófar.

Debemos tratar de atraer aquí a un turismo más elitista, con mayor poder adquisitivo, y que no pasen aquí solamente dos o tres meses al año, sino que conviertan Burriana en su residencia habitual, también para invierno y tengan aquí su vida habitual, y a ser posible a medio plazo tener empadronadas aquí a un gran número de familias europeas de elevado poder adquisitivo, que sin duda serán en

el futuro el mejor reclamo publicitario en los entornos en los que se muevan.

Tenemos que tratar de formar una juventud políglota, muy preparada en hostelería y turismo, así como en actividades deportivas, para que puedan ser los monitores, *chefs*, *maîtres*, intérpretes y gerentes de todas las empresas que sin duda se desarrollarán en un entorno tan favorecido como el nuestro.

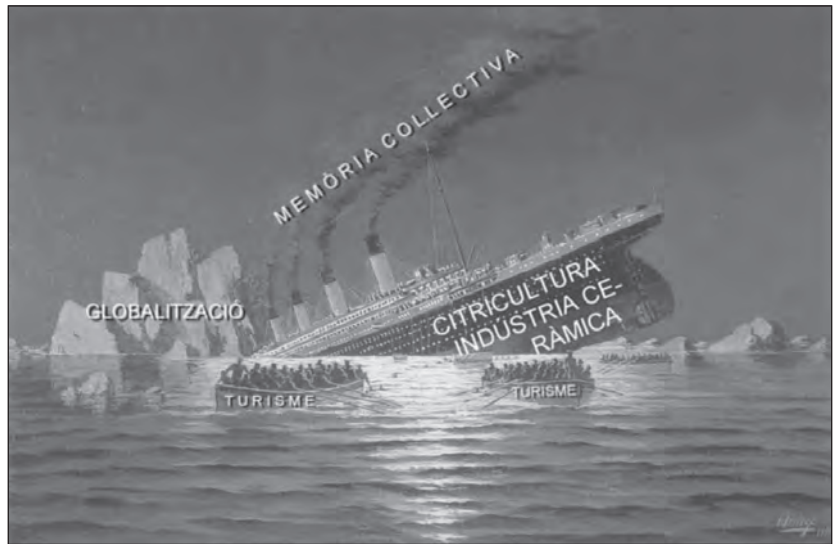
Por lo visto ya se ha conseguido atraer el capital inversor para las infraestructuras, que en principio es el más difícil de atraer, por ser el que asume más riesgo, y tiene que mantener mayor cantidad de tiempo su capital inmovilizado antes de rentabilizarlo.

Sant Gregori y Marina de Santa Bárbara, deben de ser el santo y seña de lo que queramos que sea nuestro turismo de élite, y en ellos se deben concentrar los esfuerzos y la urgencia para poder empezar a “promocionar la marca Burriana”, y hacer de estas urbanizaciones el anzuelo que atraiga a otros “peces gordos” de la industria turística de primera línea.

Otros proyectos turísticos menos elitistas, pero que también pueden mejorar con mucho la imagen actual de la Burriana turística, serían “el Arenal”, y ya en menor medida, tanto los proyectos de “Jardines de la Malvarrosa” como “Quarts de Calatrava”.

Si se llevan a cabo todos estos proyectos en los próximos diez años, y se empiezan escalonadamente, calculo que tenemos garantizada la plena ocupación en Burriana en un plazo no inferior a quince o veinte años, ya que mucha de la gente que trabaje en la construcción y realización de las infraestructuras, seguramente luego podrá seguir trabajando en ese entorno si aceptan trabajar en las secciones de mantenimiento de todas las empresas turísticas que se vayan creando o reconvirtiéndose para incorporarse a los tipos de trabajo que se oferten posteriormente.

Hoy podemos preguntarnos de donde saldrá tanta gente con poder adquisitivo para venir. Pero sin ser excesivamente optimistas, hay que pensar que los 15 países que acaban de incorporarse a la Europa de los veinticinco, van a tener un crecimiento espectacular similar al que tuvo España en los primeros años de incorporación al mercado común, y

EL QUADRE ÉS D'ESTEBAN ARRIAGA.
ELS RÈTOLS I EL HUMOR SÓN NOSTRES.

todos ellos están situados en la Europa muy fría, por lo que se dan todos los puntos para que sean clientes potenciales de este tipo de resorts turísticos.

En definitiva, que si queremos prever un desarrollo económico armónico y consecuente para la mitad del siglo XXI, algo habrá que programar en Burriana, y vistos los medios de que disponemos, esta salida es la más adecuada para poder ofrecer a nuestra sociedad una creación de puestos de trabajo que puedan acomodar a todo el excedente de mano de obra que se nos va a generar en los próximos años.

Y que conste que a mis sesenta años, me he venido a vivir a Burriana por la tranquilidad que ofrece, por lo poco o nada estresante que es, y por su calidad de vida. Me consta que con el desarrollo turístico que propongo las cosas van a cambiar, y no tendremos una zona de playa tan tranquila, ni unas noches tan silenciosas y agradables, ni un entorno tan natural y paradisíaco. Pero ese será el precio a pagar para que nuestras generaciones futuras, puedan seguir trabajando en Burriana y no tener que emigrar para que nosotros sigamos disfrutando de todas estas prerrogativas, a costa de sus sacrificios.

Este artículo no pasa de ser un punto de vista de alguien que llegó a Burriana en 1963, y la ha disfrutado sólo en veranos y vacaciones durante cuarenta años, y ha empezado a gozarla totalmente en los últimos dos años. Sé que mucha gente no comparte este punto de vista, y me alegraría que propusieran otro tipo de desarrollo menos traumático para el entorno actual. Yo, pese a haberlo intentado, no he podido encontrarlo.

Taronges al buit

(El mètode Granell de conservació de taronges al buit)

VICENT ABAD, *Director del Museu de la Taronja*

Fa uns mesos el meu bon amic l'investigador de l'IVIA Salvador Zaragoza em cridà per dir-me que a l'Institut d'Agroquímica i Tecnologia dels Aliments (IATA) de València s'havien rebut documents i utensilis que feien referència als experiments duts a terme en els anys vint per un exportador de taronges de Borriana, Francisco Granell Herrero, encaminats a aconseguir que la taronja conservara totes les característiques organolèptiques al llarg del procés de comercialització, i aconseguir així que arribara en perfectes condicions fins al consumidor.

Acompanyat per Salvador Zaragoza vaig visitar l'IATA on els investigadors José Luis Navarro i José Vicente Carbonell me mostraren les proves de les experiències de Granell, que els havia facilitat Cèlia Granell Conca, filla d'aquest inquiet comerciant, i em van fer lliurament de les mateixes per a l'exhibició al Museu de la Taronja. En concret vaig rebre catorze documents originals en què es recollien els arguments a favor del projecte i les passes donades per Granell per a portar-lo a terme, amb una esfera de vidre i quatre tubs tancats al buit a l'interior dels quals s'havien dipositat, el 1929! taronges, raïm i fulles de bleada (v. Foto 3).

A la vista de tot això, la pregunta és qui era el promotor d'aquell projecte i què pretenia amb ell. La primera part té fàcil resposta. Francisco Granell Herrero nasqué a Borriana el 8 de setembre de 1901 i als 25 anys era un conegut exportador de taronja que, seguint les tendències migratòries dels paisans, va obrir magatzem a Càrcer buscant fruita primerenca i de qualitat.

Pel que fa a les seues pretensions, el millor és deixar parlar al propi Granell a través de la memòria que ell mateix redactà per exposar «els avantatges que pot reportar el sistema Granell per a la conservació de fruites i verdures», avantatges que al seu parer beneficiarien tots els implicats en el negoci, des de l'agricultor al detallista. El problema al que s'enfrontava l'economia tarongera de l'època, i que Granell volia solucionar, eren les dificultats que moltes vegades impedièren que la fruita arribara en bones condicions als mercats. Ús excessiu de guanys nitrogenats per part dels agricultors, escàs o nul·la utilització de productes postcollita (fungicides, etc.), naus i trens poc adequats per al transport de taronges i d'una exasperant lentitud, etc. feien planejar sobre els enviaments el sempre temut fantasma de la "condició" (percentatge de fruita florida de cada lot) i la ruïnosa repercussió sobre les cotitzacions, ja que, com assenyalava el propi Granell, els 20 xílincs a què podia vendre's una caixa de primera condició (cap taronja podrida) es convertien en 4 xílincs en les de cinquena condició (més de 80 taronges podrides per caixa de 90 kg).

Però el mètode Granell, a més de solucionar el problema de la condició, permetia assolir uns guanys encara més notables, ja que en garantir una bona conservació de la fruita es podien ampliar els mercats tant en l'espai com en el temps i, sobre tot, acabar amb el finançament estranger del negoci perquè «la Banca Nacional (que) fugí d'aquestes operacions que estan pendents de l'estat en què arribe la mercaderia a la seua destinació» canviaria d'opinió i no tindria inconvenient en finançar l'exportació tarongera «matant d'aquesta forma

la usura estrangera excessivament desmesurada en l'actualitat».

El mètode que propugnava Granell per a resoldre aquestes qüestions era la conservació de la fruita en envasos metàl·lics tancats al buit i amb aquesta fi, el 20 de setembre de 1926, presentava una instància al Ministeri de Treball, Comerç i Indústria sol·licitant una patent d'invençió per a «un procediment

per a la conservació de les fruites i verdures fresques en l'estat en què es troben en ser recol·lectades, durant un període de temps relativament llarg i arriben als mercats consumidors en les millors condicions per a ser consumides». Tres mesos més tard, el 24 de desembre de 1926, el Ministeri estenia l'oportuna autorització per a explotar durant 20 anys l'invent de referència, sempre que el seu titular abandonara les corresponents quotes anuals i acreditara en un termini improrrogable de 3 anys que havia posat en pràctica l'objecte de la patent i haguera establert una nova indústria al país.

L'invent de Granell semblava garantir la conservació de la taronja fora de perill dels organismes aerobis, però, què podia ocórrer amb els anaerobis capaços d'actuar en absència de l'aire? Preocupat per aquesta qüestió, Granell sol·licità l'opinió del Premi Nobel Santiago Ramón i Cajal, qui va respondre amb una carta –que ací reproduïm– que degué semblar inquietud en l'intrèpid comerciant, ja que Cajal, malgrat dir-li que no s'havia dedicat a la bacteriologia en les seues relacions amb les conserves alimentàries i per tant «la meua ignorància no em permet donar-li cap bon consell», afegia: «Sols li advertiré que encara sense aire, poden ocórrer fermentacions en els aliments fàcilment descomponibles per virtut de l'acció dels microbis anaerobis».

L'advertència de Ramón i Cajal influí sens dubte en l'ànim de Granell, si bé no el va fer desistir del seu propòsit sinó que, ans al contrari, es decidí a demostrar experimentalment la bondat del seu invent. Amb aquest objectiu, el 31 d'agost de 1929 requerí la presència d'un notari de Bilbao perquè precintara i alçara acta de «dos bombes (sic) de vidre hermèticament tancades, en què es conté: en una set taronges en estat natural, madures i en l'altra sis taronges pelades (de les quals dos estan una miqueta cremades per l'efecte del bufador emprat per al tancament) amb la fi que jo, el Notari, precinte dites bombes. A l'efecte jo, el Notari, després de nuar en ambdós bombes unes cordes encarnades creuades i a sobre una faixa de paper amb el segell de la meua notaria, subjecte els extrems de les cordes amb lacre amb les meues inicials "C.A." i torne al requerint les dos bombes així precintades». Una d'aquestes esferes de vidre es trencà, però l'altra pot vore's exposada a la secció del Museu de la

FRANCISCO GRANELL HERRERO
(Borriana, 8 - IX - 1901)

Taronja dedicada a la indústria de derivats (v. Foto3).

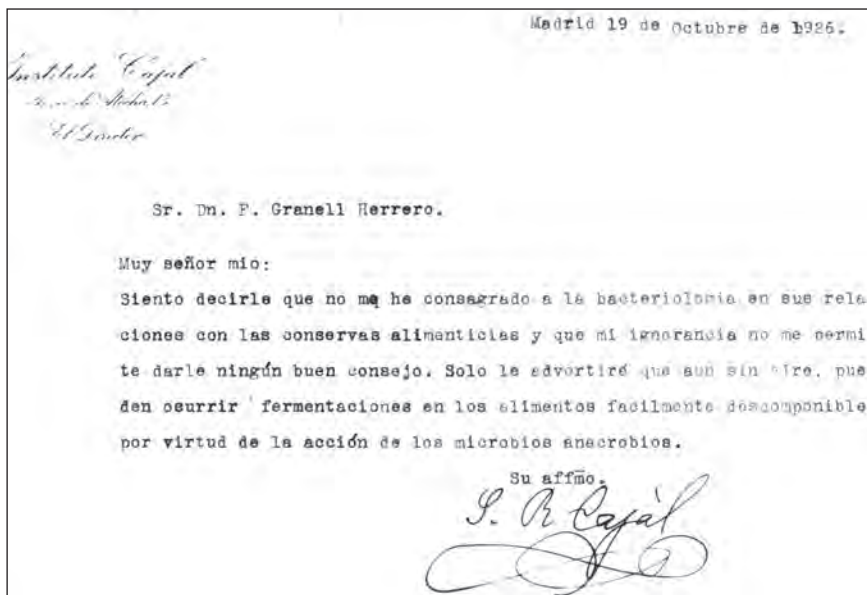
Però el temps corria en contra dels propòsits de Granell i els tres anys que la llei atorgava per a la posada en pràctica d'una patent estaven a punt de véncer. Per evitar la prescripció de la patent a primers de desembre de 1929 Granell aconseguí un certificat dels Tallers Cortázar de Bilbao afirmant que fabricaven en quantitat suficient els envasos metàl·lics requerits per l'invent, però una posterior inspecció duta a terme per la Comandància d'Indústria de Biscaia va comprovar als Tallers Cortázar «existixen els mitjans necessaris per a dur a terme l'explotació de l'objecte de la patent sense haver dut a terme la mateixa» (el subratllat és nostre), fet que comportà que caducara la patent concedida el 1926.

El contratemps no esporuguí Granell que, convençut de la bondat del seu mètode, el 2 de juliol de 1930 sol·licitava del Registre de la Propietat Industrial del Ministeri d'Economia Nacional el registre d'una nova patent de «un procediment per a envasar fruits frescs i verdures en recipients hermèticament tancats i impermeables per a perllongar la vida d'aquells en el seu estat natural per llargs anys». En la memòria que acompanyava la petició s'insistia en els avantatges de la conservació al buit, sols comparables a la utilització del fred però més econòmica, ja que no eren necessaris els grans desembossos que exigia la construcció d'uns mitjans de transport i una xarxa frigorífica.

En suport de les seues tesis Granell sol·licità un informe a Severiano Goig Botella, doctor en Ciències i catedràtic de Física i Química de l'Institut d'Almeria, el qual, després d'una sèrie de consideracions de tipus científic, conclouia que el sistema Granell era perfectament aplicable a la conservació de fruites i verdures, com ho testimonien «els fruits netejats i conservats (que) persisteixen sense alteració des de llarg temps, com ho testimonia una acta notarial», en referència als recipients segellats dos anys abans a la notaria bilbaína. Pel juliol de 1930 aquest informe fou remès per Granell al Ministeri d'Economia Nacional acompanyant una instància en què demanava que, després dels oportuns estudis i comprovacions, el ministeri declarara d'utilitat pública el seu invent.

Els canvis polítics ocorreguts a Espanya feren que la resposta ministerial es retardara quasi un any i no arribà fins al juny de 1931 a través d'un escrit del director general d'Agricultura. En el mateix es deia que debatut l'assumpte a la Secció Comerç de la Direcció General acordaren que es demanara un estudi al laboratori central d'Investigacions Agronòmiques perquè ho informara. Així mateix la Direcció General assenyalava que abans d'emetre un judici definitiu sobre els productes envasats pel sistema Granell i el cost i senzillesa del mètode proposat, els laboratoris dependents del ministeri havien de realitzar experiments de caràcter científic i industrial «que no poden dur-se a terme sense el coneixement detallat del sistema, envasos i quantes dades específicaren l'esmentat procediment».

Fins ací la documentació arribada fins a nosaltres i encara que no tenim informació escrita sobre quin fou el desenllaç d'aquest assumpte, amb les dades històriques referides al comerç de la taronja es pot afirmar sense por a equivocar-se que el mètode Granell no va arribar a utilitzar-se en l'exportació

CONTESTACIÓ DE D. SANTIAGO RAMÓN Y CAJAL, A D. FRANCISCO GRANELL

de productes agrícoles, a causa sens dubte dels inconvenients que comportava la posada en pràctica.

Deixant de banda la seua eficàcia davant dels atacs d'organismes anaerobis, una de les majors dificultats per a la seua comercialització venia donada pel tipus d'envasos proposats per Granell: unes caixes metàl·liques de 30x30x100 cm que es tancaven al buit després d'omplir-les de taronges. El problema no era el cost, ja que encara que triplicava el de les caixes de fusta es preveia la reutilització (problemàtica perquè havia de retornar-los buits), sinó la necessitat de dotar els magatzems de màquines per a extraure l'aire, sistemes de soldatge i personal capaç de manejar-los adequadament. Si a això sumem que també en la destinació es necessitarien obri-llandes especials per a obrir els envasos, resulten evidents les escasses possibilitats d'èxit de l'invent.

Així les coses, potser més d'u es pregunte per què incorporem al Museu de la Taronja un sistema abocat al fracàs. Senzillament ho fem perquè independentment del resultat final de la proposta de Granell ens revela la mentalitat d'un home disposat a invertir temps i diners en buscar solució als greus problemes que sofria l'economia tarongera de la seua època. José Granell fou en última instància un borrianenc preocupat per la taronja, tal vegada avançat al temps que li va tocar viure, a la conservació de la qual dedicà els seus mil·lors esforços. Sols per això el seu «mètode» mereix figurar al nostre Museu.

Limonium angustebracteatum Erben, a Borriana

R. ROSELLÓ GIMENO

1- Introducció

Dels coneguts salzes, va dir un important botànic austríac del segle XIX (Stephen L. Endlicher) que eren «la creu i perdició dels botànics» («*botanicorum crux et scandalum*»), referint-se a què és molt difícil la identificació de les diferents espècies que hi ha. Eixa rotunda sentència podria aplicar-se a altres gèneres de plantes, com ara les anomenades “ensopegueres” o “lletuguetes de mar”, membres del gènere *Limonium*.

Els *Limonium* viuen sobre sols salins marcats per la influència directa de la mar, o en zones estepàries de l'interior on la salinitat del substrat té, evidentment, un altre origen. Al nostre territori els trobem principalment a les zones costaneres, vivint habitualment sobre penya-segats o en pasturatges i saladars acostats a la mar.

Formen unes rosetes de fulles semblants a les dels blets, de les quals naixen unes varetes ramificades amb flors nombroses però insignificants, tot i que en conjunt la inflorescència resulta elegant i ornamental (Fotos 1 i 2). El nom botànic no té res a veure amb les llimes ni la llimera. Sembla que deriva del grec *leimón* que significa ‘prat o indret humit’, un dels hàbitats d'estes herbes.

Són plantes que desperten un gran interès entre els botànics, molt modernes des d'un punt de vista evolutiu, i amb una gran, diguem-ne, “plasticitat genètica”, i per tant amb una gran facilitat d'especiació. Exagerant un poc, diríem que cada racó té el seu *Limonium* diferent –el seu “microendemisme”-, bé siga sota la forma d'una espècie diferenciada o d'alguna variant regional molt accentuada.

En conseqüència, la identificació d'una espècie de *Limonium* mai no és cosa fàcil. En realitat fins fa pocs anys era gairebé “impossible”, fins que un dels primers especialistes mundials en el tema, el Dr. Matthias Erben de Munich, deixà ratlles fetes estudiant a fons els *Limonium* a la Península Ibèrica, publicant moltes espècies noves. Hi ha, per tant, i molt en particular per als botànics espanyols, un abans i un després de l'alemany M. Erben: abans, moltes recol·leccions de material de *Limonium* acabaven en una frustrant etiqueta d'herbari en què es llegia «*Limonium sp.*», que més o menys volia dir ‘no tinc ni idea de quina espècie de *Limonium* és’. Actualment les coses han canviat i tenim bons estudis regionals i bones claus d'identificació. Fins i tot s'ha despertat

un cert “morbo” entre els botànics del país, llançats a la caça de l'endemisme. La creació d'algunes reserves biològiques o parcs i paratges naturals s'ha justificat –en part- per la presència d'alguna espècie raríssima de *Limonium*, com ara el cas del *Limonium cavanillesianum* de la serra d'Irta, ací a la província de Castelló, un dels endemismes exclusius més amenaçats de la flora valenciana.

FOTO 1: FLORS DE *L. ANGUSTEBRACTEATUM* (FOTO DE L'AUTOR)

2- Una sorpresa no sempre és una monja presidiària

El terme de Borriana, amb els seus 10 quilòmetres de costa és, *a priori*, una bona zona per als *Limonium*. Però malgrat que vaig estar buscant-ne sistemàticament durant gairebé cinc anys, per tots els racons costaners entre el Millars i la Ratlla, no en vaig trobar (en el meu catàleg de la flòrula local de l'any 88 no n'apareix cap). Tampoc existia cap registre de *Limonium* procedent de Borriana en cap dels herbaris institucionals importants de la Comunitat Valenciana, Barcelona o Madrid. Ni tampoc, cap referència bibliogràfica sobre l'existència d'estes plantes a Borriana. Un buit que resulta molt eloqüent respecte a l'avançat estat de degradació que patix la vegetació halòfila del nostre litoral borrianenc, en comparació a la d'altres localitats costaneres veïnes.

Però un 18 d'agost de 1993, la deessa sort em va mirar amb bons ulls i em regalà el que m'havia negat fins aleshores. No sé molt bé què feia jo aquell matí ferumejant per certa zona de la voramar de Sant Gregori –que ja havia visitat anteriorment-, on encara es conserven uns bons rodals naturals de jonqueres

halòfiles i sequiols farcits de senillars (Foto 3), quan vaig trobar-me, amagats entre joncs, uns pocs exemplars de *Limonium* (Foto 4). Comprendreu l'alegria i eufòria que l'inesperada troballa em va fer sentir després de tants anys de recerca. Amb tot, la intuïció em va dictar que m'esperara a comunicar el descobriment (la qual cosa fem ara i ací!). I a més, encara calia tenir-ne una correcta identificació, que en este grup de plantes sempre està oberta a dificultats i sorpreses⁽¹⁾.

3- L'estudi

L'experiència adquirida farà uns anys gràcies a la realització -amb uns col·legues- d'un estudi monogràfic encara inèdit sobre el gènere *Limonium* a la província d'Albacete, així com l'avançat coneixement que sobre el gènere ja existia aleshores, em va permetre determinar l'espècie amb prou seguretat. La vaig identificar com *Limonium angustebracteatum* (Fotos 1, 2, 4), un d'aquells nous endemismes ibèrics descrits per M. Erben, precisament de la província de València i més concretament de la zona del Puig, la seua "localitat clàssica" segons la gerga botànica⁽²⁾.

La nostra població de *Limonium angustebracteatum* es concentra principalment en unes clarianes ermes que apareixen entre les jonqueres halòfiles de la zona, a la vora d'una senda que les travessa. En eixes jonqueres distingim perfectament entre la comunitat dominant formada pels grans joncs (*Juncus acutus* i *J. maritimus*)⁽³⁾ (Foto 3), i la verda i sucosa praderia de plantatge crassifoli i jonc negre (*Schoeno-Plantaginatum crassifoliae*). Llevat d'algun exemplar gran i vell de *Limonium* ben desenrotllat baix la protecció d'alguna gran mata de jonc (Foto 4), hi predominen els exemplars joves, nascuts de llavor als indrets més aclarits, assolellats i nitrificats. En un punt, i sobre una àrea d'un m², n'hem pogut comptar fins a una vintena d'exemplars, que en la seua majoria encara no han assolit la maduresa reproductora. N'hem pres tres inventaris (vegeu Taula, del 22-VII-05), on es veu clar que estes formacions no tenen una clara definició fitosociològica.

D'altra banda, la població de *Limonium angustebracteatum* estudiada, presenta prou homogeneïtat respecte dels diferents trets que caracteritzen l'espècie (absència de branquetes estèrils, tiges inferiorment papil·loses i glabres per dalt, angles de ramificació, mida i indument dels diferents elements florals, nombre d'espiguetes per centímetre, etc.). No hi hem vist l'híbrid *Limonium X castellanense* Erben.

4- Recomanacions

Limonium angustebracteatum no és una espècie excessivament rara, i podem trobar-la des d'Alcossebre

FOTO 2: ASPECTE DE *L. ANGUSTEBRACTEATUM* (FOTO DE L'AUTOR)

fins al Baix Vinalopó (arriba a Almeria). A banda d'això, actualment viu també en algunes microreserves i espais naturals protegits de la Comunitat Valenciana. Sembla, per tant, que no està compromés el seu futur.

No obstant, al nostre poble la seua conservació seria més que desitjable, ja que són els últims exemplars d'una espècie d'altíssim valor, per la seua raresa, pel seu caràcter endèmic, i perquè representa un trosset del nostre passat. La zona que habita està ja sentenciada a convertir-se en un camp de golf. Però atenció: que no cresca el pànic. Des d'ací suggerim dos possibles actuacions alternatives, que amb l'assessoria pertinent, per lògica hauria de liderar la Regiduria de Medi Ambient del nostre poble.

Primera: caldria estudiar la possible integració d'eixa zona (50-100 m²) en un futur «green», en el suposat que al punt on estan les plantes se n'haja projectat realment algun.

Segona: anar traslladant els exemplars a la futura (?) microreserva de flora de l'Arenal, i trasplantar-los a la zona on s'hi troba la jonquera halòfila, on en la meua opinió, tenen una bona probabilitat d'establir-se i reproduir-se. De fet, al seu hàbitat d'origen, en estos últims 10 anys he comprovat que la població natural s'ha duplicat.

NOTES

1- He sabut després, pel que m'ha contat el meu amic Pepe Granell, bon coneixedor de la zona per haver-hi viscut molts anys que, en efecte, estes plantes no eren rares antigament, i que a l'estiu hi havia el costum de collir-ne els manolls de flors per col·locar-los en pitxers. Este ús ornamental i tradicional dels *Limonium*, continua vigent en algunes localitats on encara no són plantes rares.

2- Hem llegit un estudi que desconeixiem, sobre l'estat de la vegetació litoral de la província de Castelló (Gómez Serrano & al. 1999), molt directament inspirat en un treball anterior també premiat i editat per l'ajuntament de Castelló (Costa & al. 1984).

Com era d'esperar, en el seu catàleg florístic (Ibid. p.127-136) no se cita cap *Limonium* de Borriana. Afirmen els autors, que «hacia el sur (del Millars) no aparecen elementos interesantes hasta la playa del Arenal (sic)» (Ibid. p.115). D'ara en avant, segur que ja no diran el mateix. Però és que a l'Arenal, tampoc han vist la blanquinosa (*Othantus maritimus*), ni el melgó marí (*Medicago marina*), ni moltes altres (vegeu Buris-ana 193, p.19-20). No obstant això, caldrà reconèixer-los l'aportació de *Cyperus mucronatus*, que ignorava.

Tot i que en la bibliografia mencionen el meu llibre sobre la vegetació i flora del terme (cf. Roselló 1988), es veu que no se'l creuen. Comencen per no citar correctament els meus cognoms (sense guió, senyors!). Però és que a més, poc menys que em perdonen la vida quan afirmen que «este autor nombra otras plantas que no se han encontrado en los últimos años, quizás porque han desaparecido tras las transformaciones recientes. Estas especies son: *Artemisia caerulescens*, *Heliotropium curassavicum*, *Lotus creticus*, *Medicago marina* y *Pseudorlaya pumila* (sic)» (Ibid. 115) (El subratllat és meu). Allò de «quizás» m'ha tocat la moral. I jo els pregunte a estos tres mosqueters de la botànica: qui és el que «no las ha encontrado en los últimos años»? Perquè els assegure i els demostraré, que des que jo les vaig citar, ací encara hi són gairebé totes «vivas y coleando». Fins i tot algunes més que s'han «menjat», com ara *Inula crithmoides* i *Plantago crassifolia*; o *Echium sabulicola* i *Malcolmia littorea* (no les citen al catàleg tot i que sí que figuren als respectius mapes); o *Cutandia maritima* i *Ononis ramosissima* (no estan en el mapa, però sí en el catàleg), etc.

En conclusió, la localitat de Borriana no apareix, erròniament, en moltes de les referències corològiques que donen. Resulta sorprenent que siguin tantes les plantes significatives no mencionades. Podria ser que els autors no hagen vingut a herbo-

FOTO 3: HÀBITAT (FOTO DE L'AUTOR)

ritzar a la primavera? Això explicaria, per exemple, que no hagen trobat *Pseudorlaya pumila* o *Vulpia fasciculata*, etc., essent ara -i també fa 20 anys!-, plantes no rares a l'Arenal de Borriana. En el meu catàleg estaven citades, i en tot cas, resulta evident que ni m'han donat crèdit, ni les han buscades com ni on calia fer-ho.

De no haver-me mig ignorat, podria fins i tot haver facilitat als autors molta informació inèdita i de primera mà. Fins i tot haurien tingut la confessió d'alguns errors i omissions meus. També els hauria mostrat molts plecs d'herbari de material borrianenc, que haurien dissipat tanta incredulitat (vegeu l'apartat «Plecs d'Herbari»), i potser haurien modificat l'INP (Índex de Necessitat de Protecció) que han atorgat a la nostra localitat. I el seu estudi, també se n'hauria beneficiat. I a mi, no m'haurien fet perdre el temps escrivint açò.

3- Presentem el següent inventari de la jonquera on es troba el *Limonium*:

Juncus acutus 3; *Juncus maritimus* 1; *Artemisia caerulescens* 1; *Limonium angustebracteatum* +; *Elymus elongatus* cf +; *Atriplex portulacoides* +; *Plantago crassifolia* +; *Lotus corniculatus* +; *Pulicaria dysenterica* +; *Aster squamatus* +; *Cirsium vulgare* +; *Daucus carota* subsp. *carota* +; *Asparagus acutifolius* +; *Phragmites australis* +. (Superfície estudiada: 30 m²; amb un 95% de recobriment; data del registre: 8 d'agost de 1993).

PLECS D'HERBARI

Presentem un llistat de material d'herbari (MA), dipositat al *Real Jardín Botánico de Madrid*. Són plecs corresponents a espècies herboritzades per mi a Borriana, i que han sigut ignorades o qüestionades (vegeu Nota 2). El material d'*Heliotropium curassavicum*, i en part el de *Malcolmia littorea*, es troba a l'herbari de la Facultat de Farmàcia de València (VF):

Limonium angustebracteatum: MA 729734, MA 729735 ; *Otanthus maritimus*: MA 729694 ; *Medicago marina*: MA 729707, MA 729708 ; *Artemisia caerulescens*: MA 729695 ; *Lotus creticus*: MA 729716 ; *Pseudorlaya pumila* : MA 729713 ; *Echium sabulicola*: MA 729701, MA 729702 ; *Malcolmia littorea*: MA 729711, VF 16728; *Inula crithmoides*: MA 729717, MA 729718 ; *Plantago crassifolia*: MA 729699 ; *Ononis ramosissima*: MA 729696, MA 729697, MA 729698 ; *Vulpia fasciculata* : MA 729704 MA; *Cutandia maritima*: MA 729715. *Heliotropium curassavicum*: VF 16744.

FOTO 4: EXEMPLARS ADULTS DE *L. ANGUSTEBRACTEATUM*, ARRECERATS ENTRE GRANS MATES DE JONCS (FOTO DE L'AUTOR)

BIBLIOGRAFIA

- 1- COSTA, M.; GARCÍA-CARRASCOSA, M.; MONZÓ, F.; PERIS, J.B.; STÜBING, G. & VALERO, E (1984). *Estado actual de la flora y fauna marinas en el litoral de la Comunidad Valenciana*. Premios Ciudad de Castellón 1984. Excmo. Ayuntamiento de Castellón de la Plana.
- 2- ROSELLÓ, R. (1988). *Catálogo florístico y vegetación del término municipal de Borriana*. Magnífic Ajuntament de Borriana.
- 3- ROSELLÓ, R. & J.B. PERIS (1991). *De Plantis Castellonensibus*. Fontqueria 31: 149-151.
- 4- ERBEN, M. (1993). *Limonium Mill.* En: CASTROVIEJO, S.; AEDO, C.; CIRUJANO, S.; LAÍNIZ, M.; MONTSERRAT, P.; MORALES, R.; MUÑOZ GARMENDIA, F.; NAVARRO, C.; PAIVA, J. & SORIANO, C. (eds.), *Flora Iberica* 3: 2-143. Real Jardín Botánico, CSIC. Madrid.
- 5- CRESPO VILLALBA, M.B. & LLEDÓ BARRENA, M.D. (1998). *El Género Limonium Mill. (Plumbaginaceae) en la Comunidad Valenciana: taxonomía y conservación*. Generalitat Valenciana. Consellería de Medio Ambiente.
- 6- GÓMEZ SERRANO, M.A.; DOMINGO CALA-BUIG, J. & MAYORAL GARCÍA-BERLANGA, O. (1999). *Vegetación litoral y cambios en el paisaje de la provincia de Castellón*. Premio Ciudad de Castellón 1998. Excmo. Ayuntamiento de Castellón de la Plana.

TAULA

Nombre d'inventari	1	2	3
Superfície (m ²)	1	1	0,5
Recobriment (%)	50	75	75
Nombre d'espècies	4	5	3
<i>Limonium angustebracteatum</i>	2	2	1
<i>Plantago crassifolia</i>	1	3	-
<i>Artemisia caerulescens</i> (pl.)	-	-	+
<i>Psilurus filiformis</i> (sec)	-	-	2
<i>Cynodon dactylon</i>	-	1	-

Altres espècies: *Plantago coronopus* (sec) 2 en 1 ; *Plantago lagopus* (sec) + en 2 ; *Hordeum murinum* ssp. *leporinum* (sec) + en 2 ; *Medicago* sp. (sec) + en 1.

Abreviatures: sp. = species (= espècie); pl.= plàntula (molts dels exemplars de *Limonium* ací inventariats també ho serien –vegeu-ne el text-).

El campanar de Burriana: memorias sobre su reconstrucción

VICENTE PIQUERES MONSONÍS

INTRODUCCIÓN

Con motivo de cumplirse este año el sexagésimo aniversario de su inauguración, quiero relatar algunas memorias que conviene que sean conocidas en la Ciudad de Burriana.

Mucho se ha escrito ya sobre el mismo, especialmente sobre el antiguo, o sea, el que existía desde la mitad del siglo XIV, según consta en diversos documentos, hasta el día 5 de Julio de 1938, en cuya madrugada tuvo lugar su voladura – dicho más claramente: voló por los aires – como consecuencia de haber sido dinamitado por el ejército republicano, para dejar una señal bien patente de su paso por Burriana, al despedirse de la misma.

Sobre el nuevo Campanario, cuya construcción se empezó allá por el año 1942, partiendo del basamento del antiguo, el cual quedó en pie al ser destruido, a la par que también se estaba reconstruyendo la Iglesia Parroquial y la Capilla del Santísimo (o media naranja como la llaman), ya que la voladura de la Torre destruyó las mismas, así como las casas colindantes de la parte centro de la ciudad. Verdaderamente hay escrito bastante pero..., en mi modesta opinión, no lo suficiente porque en la información existen lagunas.

En aquel entonces yo me encontraba cursando estudios en el Seminario de Tortosa, y lo que voy a relatar es un legado de mi hermano Juan Piqueres Monsonís (q.e.p.d.), en su totalidad fidedigno y verdadero, por ser un manuscrito suyo, que obra en mi poder, y que yo tengo el gusto de transmitir, a quien pueda interesarle, porque esta fue una de sus últimas voluntades. Lo relato tal y como él me lo entregó, añadiendo, si cabe, algunos apuntes de mi parte, para mayor claridad de lo que se dice.

Quiero destacar, como se verá, la labor de mi padre, porque no fue únicamente lo que cita el Tomo I de “BURRIANA EN SU HISTORIA”, en la Pág. 127, donde se dice que “al acabar la guerra civil se procedió a reconstruir la nave de la Iglesia y la Capilla de la Comunión”, “sota la direcció conjunta de Mn. Elías Milián, rector, i en Vicente Piqueres, fuster, amb la mà d’obra procedent dels presoners de guerra i la col·laboració de tots els borrianencs, enlllestint les obres amb la reconstrucció del Campanar, símbol arquitectònic de Borriana”.

Mi padre, lo digo y lo afirmo modestamente, fue el artífice de dicha reconstrucción.

LA ESENCIA DE SU LABOR: (Según los apuntes de mi hermano Juan Piqueres Monsonís).

La Dirección Técnica de las obras de reconstrucción de la Iglesia Parroquial, Capilla de la Comunión y Torre-Campanario, le fue adjudicada a mi padre, Vicente Piqueres Martí, por la intervención y propuesta de D. Elías Milián Albalat, toda vez que éste lo consultaba todo con él, ya desde los mismos comienzos en que se empezó la reconstrucción de la Iglesia y después la Capilla y, posteriormente, el Campanario.

En casa de D. Juan Granell Pascual, que era subsecretario del Ministerio de Industria y Comercio, se reunieron con él D. Elías (burriano por cien) y mi padre, antes de que empezaran las obras, una vez reconstruido y nivelado el “muñón” que quedó de la base de la Torre, y también desescombrados los alrededores, para proponer a D. Juan que se nombrara una comisión Pro-Campanario, propuesta que éste aceptó y aprobó, indicando que fuera presentada al Sr. Alcalde D. Juan Feliu Urios. Dicha comisión la presidía D. Juan y así empezó la obra.

En primer lugar se recogieron cuantos bloques de piedra pudieran servir y también las campanas que, con la explosión, habían caído en distintos sitios de la ciudad.

La denominada “El Nostre Senyor”, de un peso aproximado de 1000 Kgs., fue hallada en el patio interior del domicilio de D. Juan Granell, en la calle San Jaime, a más de 250 mts. del Campanario, según consta en el acta de D. Elías Milián del 7 de Julio de 1938.

VICENTE PIQUERES MARTÍ.
DIRECTOR TÉCNICO DE LAS
OBRAS DE LA IGLESIA,
CAPILLA Y CAMPANAR
(FOTO DE LA ÉPOCA
EN QUE SE REALIZARON
LAS OBRAS)

La denominada “La Mare de Déu” cayó cerca del domicilio del Sacristán Perfecto Romero, en la calle Divina Pastora.

El resto, o sea las demás, creo que fueron fundidas para hacer munición.

Las obras empezaron, y por ello se observará que para poder continuar lo que quedó en pie, se fue aprovechando la piedra recogida. Es por ello que el Campanario tiene, hasta cierta altura, piedras de diferente color, porque procedían del anterior.

Cuando ya se niveló y se comprobó que todo estaba bien ensamblado, respetando lo que quedaba del antiguo, es cuando empezó la 2ª etapa, en lo nuevo que se ha hecho.

En este momento es cuando entra de lleno la Dirección Técnica de mi padre y se hacen todas las deliberaciones necesarias sobre “como” tendría que ser la nueva Torre.

El Arquitecto Municipal D. Enrique Pecourt, propuso hacer un mismo Campanario como el que había sido destruido, con la misma altura, la misma escalera, o sea idéntico al que ya existió. Presentó unos planos previos sobre su propuesta que a mi padre, en teoría, no le convencieron plenamente porque dijo que, en el caso de suceder otra contienda como la que había ocurrido (Dios no lo quiera), podría pasar lo mismo si pretendían dinamitarlo.

Actuaba como Aparejador Municipal un señor que se apellidaba Gamir.

Entonces presentó a la Comisión una alternativa que siempre recordaré: Cogió un palo de unos 40 centímetros de largo, lo agujereó por dentro, con los cantos igual que si se tratara del Campanario, y me dijo que buscara y le trajera una caña con 4 nudos, y, en casa de D. Juan Granell, en presencia de D. Elías, del Sr. Arquitecto, y de la Comisión, le dio un golpe en un extremo haciendo que se rajara todo el palo desde un extremo al otro, o sea que se abrió y se hizo pedazos como le ocurrió a la Torre dinamitada.

Después cogió la caña que le presenté, aun siendo más delgada, en lo que a paredes se refiere, y de la misma longitud que el palo pero con 4 nudos y dándole también un golpe en uno de los extremos, con el mismo martillo, no se rompió como aquel que estaba hueco, sino que se rajó solamente el tramo que va de un nudo a otro nudo.

Fue entonces cuando hizo su propuesta a la Comisión de que, en su opinión, se podría construir, a partir de lo antiguo ya rehecho y nivelado, una Torre con las paredes algo más delgadas, con más luz en su interior, donde se vería un mayor espacio, y mucho más consistente al hacer los ensambles con viguetas de hierro, en cada tramo, hasta llegar al piso de campanas.

Mi padre, con su proposición dejó asombrados a los asistentes recibiendo la felicitación de todos ellos y hasta del mismo Arquitecto D. Enrique Pecourt, quien le dijo: “Vicente has plantado el huevo de Colón. Esto es una obra de genios. Si la Comisión lo aprueba, por mí está hecho, pero bajo tu Dirección”. Y como se puede ver, porque ahí está, así se hizo.

Aparte de lo citado mi padre también hizo otra propuesta, sobre los peldaños o escalones. Consistía en conservar los antiguos hasta el nivel recompuesto de lo que había quedado de la Torre antigua, donde todos tenían la misma altura. Resultaba muy pesado subir por una escalera así y además de “caracol”. Se puede comprobar este comentario en la parte antigua restaurada.

La teoría de mi padre era que en cada tramo o “nudo” de la Torre la altura de los peldaños fuese de mayor a menor, basándose en que si se sube una escalera donde estos fueran de 25 centímetros, como los conservados abajo, cuando se llegara arriba las piernas de la persona se verían afectadas por el cansancio, pero si se hacía una escalera reduciendo la altura de los peldaños de 25 cm. a 22 cm., de 22 cm. a 20 cm., de 20 cm. a 15 cm., al llegar arriba, dicha persona no sentiría cansancio alguno. También dicha propuesta fue acogida como lógica por la Comisión, y se dio luz verde a realizarla.

La parte gótica antigua tiene 44 peldaños. Hasta la 1ª planta hay 43 peldaños más. Hasta la 2ª otros 44 peldaños. Hasta el piso de campanas 39 peldaños más. Y en la escalera de caracol, para subir a la terraza o cima, hay 58 peldaños más. Total 228 peldaños o escalones desde el 1º de abajo hasta el último de arriba, hasta el final de toda la escalera.

Esto fue una verdadera obra de ingeniería y de cálculo por parte de mi padre, puesto que al llegar arriba de cada tramo de la escalera, quien la sube puede descansar y, aparte, tiene también una barandilla para poder apoyarse con la mano derecha.

Cuando se terminó el primer tramo mi padre recibió muchas felicitaciones por el acierto, en especial de D. Enrique Pecourt, al ver un interior en la Torre muy espacioso y con mucha luz y no aquella parte oscura y sombría de la escalera de “caracol” de abajo.

A la vista de los resultados que se habían obtenido hasta entonces, y de este último en concreto, fue cuando se insistió más en que mi padre asumiera la total Dirección de la obra, tanto en la parte de arquitectura e ingeniería, como en la maestría en general.

El andamiaje para el Campanario era interior, y donde fuera preciso también exterior.

Las piedras, una vez labradas, se subían, mediante cable, en un torno o cabestrante que había diseñado mi padre, cuya construcción corrió a cargo de Talleres Tormo, y estaba provisto de unas poleas-engranajes dentados montados en un sistema de reducción de tal forma que un solo hombre, accionando el “artilugio”, y dando vueltas con la manivela, podía subir muchos kilos sin fatigarse.

Las gárgolas se subían a partir de las 5 de la tarde para evitar la presencia de mirones y curiosos que lo único que hacían eran comentarios o críticas, metiéndose en aquello que no les importaba.

Cada “tocho” de piedra para una gárgola venía a pesar unas 3 toneladas en bruto.

Para esta obra, aunque no lo recuerdo muy bien, se concedió una subvención, por parte del Gobierno, en el Ministerio que se ocupaba de Regiones Devastadas, gestionada por medio de D. Juan Granell Pascual, de unas 200.000 Ptas. o más, que fueron muy bien acogidas sobre todo por D. Elías que era quien hacía las funciones de Administrador de los fondos y pagador de todos los gastos.

Se llegó arriba del primer tramo o piso, como se le quiera llamar, y tal como iba subiendo mi padre procuraba y mandaba hacer la correa de la escalera con sus peldaños incluidos. Así no se tenía que subir por el andamio ya que se utilizaba la citada escalera.

De esta forma se llegó arriba del segundo tramo o piso y así sucesivamente hasta llegar a la altura del hueco para el reloj. Y

A PIE DE OBRA A 40 METROS SOBRE EL SUELO (PARECE QUE EN LA SALA DE CAMPANAS) EL CURA PÁRROCO MOSSÉN ELÍES, CON SOTANA, Y «EL PEQUEÑO CARPINTERO VENIDO A ARQUITECTO», VICENT PIQUERES, CON SU MONO DE TRABAJO Y CON EL LÁPIZ SUJETO BAJO LA BOINA, COMENTAN LOS PORMENORES DE LAS OBRAS.

es en este punto cuando ya se empezó a trabajar de manera artesanal, por la moldura que llevan los salientes de las esferas de dicho reloj.

Creo que por el mes de Febrero o Marzo de 1943 fue cuando, una vez finalizada la obra de estas molduras del reloj, se presentó la construcción de la siguiente moldura o adorno de la Torre, que el equipo de canteros realizó de una forma magistral, y después de esta fase se comenzó con la cornisa que rodea al Campanario, con moldura en la parte inferior y llana en la parte de arriba. Es pisable y se puede transitar sobre ella.

Cuando se llegó al piso de campanas, se vio cómo estaba construido, ensamblado y unido en forma de cuadrados y triángulos, mediante cuatro viguetas en forma de U que, colocadas en su sitio, formaban una especie de enrejado, pues cada una era fijada dentro de la pared de la Torre, entre un ángulo y el opuesto del octógono.

Al igual que los dos pisos inferiores, estos también fueron contruidos idénticos y de igual forma que este rellano de campanas.

Una vez terminado el piso de campanas es cuando empezó el auténtico “quebradero de cabeza” de mi padre, ya que propuso a la Comisión que, si daban su aprobación, a partir de este punto del Campanario, podría hacerse diez metros más alto que el anterior, para que fuese el más esbelto y mayor de toda la Región Valenciana, incluyendo El Miguelete. Y se acordó, por unanimidad y con el consentimiento de D. Elías y de D. Enrique Pecourt, dar el “conforme y luz verde” a su propuesta, aún a costa de incrementar el presupuesto.

A partir de aquí, como mi padre disponía de fotos de la Torre antigua, se dibujó un plano en grande en el que calculó las dimensiones, en altura, que debería tener cada “hilada” de bloques de piedra, puestos horizontalmente, porque había que alargar la altura de la Torre hasta llegar arriba a la zona de las gárgolas, y como es a partir del piso de campanas donde existen, tanto en el exterior como en el interior, muchos entranes y salientes en las piedras, molduras, ojivas en los huecos de campanas, guarniciones o adornos, etc. e incluso las mismas gárgolas, volvía un poco “tarumbas” a los canteros indicándoles lo que debían hacer en cada piedra.

En esta época es cuando no se separaba de la obra – de “su” Campanario, como le oímos decir alguna vez – y fue tal su ob-

sesión y cavilación que estaba apartado totalmente del taller de carpintería, pues desde las 8 de la mañana hasta las 8 de la tarde allí estaba, a pie de obra, orientando a cada cual en su tarea: “tú haz esto”, “tú lo otro”, “cuida esta medida”, “ojo a esta piedra”, “este canto hazlo así”, etc.

Solía mandarle a su amigo Melchor el Fotógrafo, (Melchoret), que le hiciera fotos, siempre desde el mismo punto, pues averiguó, por una que tenía del antiguo Campanario, que fue hecha desde el tejado o terraza de la Iglesia de los PP. Carmelitas, desde donde se veía el reloj del casino “El Frutero” (hoy Sociedad de Cazadores), y así se percataba de la marcha de la obra y de que se estaba realizando igual pero más alta y esbelta que la anterior y de acuerdo con el plano que se había hecho a escala, sobre papel de embalaje, como antes he mencionado.

Por este plano a escala, mi padre iba sacando las medidas de altura, piedra sobre piedra, modificando dimensiones para conseguir su objetivo. Pero donde tuvo mayores problemas y preocupación, que resolvió satisfactoriamente, fue en los huecos para las campanas, ya que tenían que hacerse las piedras o bloques de cada arco de mayor a menor, y dentro del ensamblaje o unión de unas con otras se hacía un rebaje en forma de pajarita, se fundía plomo con estaño y se metía dentro, pues él siempre decía que con el tiempo estas piedras podrían moverse, y así, de este modo, por muchos años que pasaran, nunca se moverían.

Deseo que quede constancia de una anécdota muy curiosa que ocurrió:

Los entendidos del lugar, los mirones a quienes antes he aludido con motivo de las gárgolas, que nunca faltaban para curiosear o criticar la obra, cierto día tuvieron el atrevimiento de decirle a mi padre que el Campanario lo estaban haciendo “torcido”: *“Eixe Campanar esteu fent-lo tort”*, dijeron en un buen valenciano.

Y mi padre, que también sabía contestar cuando oía ciertas necesidades, con mucha cachaza, les dijo que tenían toda la razón porque así era y que lo estaban haciendo adrede.

La respuesta les dejó perplejos y con sus comentarios a vueltas hasta que les puntualizó, como si se “cachondeara” de estos sabihondos y entendidos: *“El Campanar està tort perquè li falta un ull. A qui vulga pujar amb mi li ho demostraré”*.

Y efectivamente estaba “tuerto” porque uno de los huecos u ojo para una campana estaba ocupado o tapado por la escalera de caracol que se hizo para subir a lo alto de la Torre o, mejor dicho, terraza superior. Eligió el hueco menos visible, el que da la cara a la Capilla de la Comunión o Media Naranja y al tejado de la Iglesia.

Fue idea de mi padre que esta escalera se hiciera así y se emplazara donde está y no en la parte central, como consta en el proyecto del Sr. Arquitecto, para que, de esta forma, el rellano o piso de campanas estuviera totalmente despejado y los que tuvieran que voltearlas pudieran verse unos con otros e ir de acuerdo y a compás con el volteo y lograr la majestuosidad que siempre ha tenido “el nostre vol”.

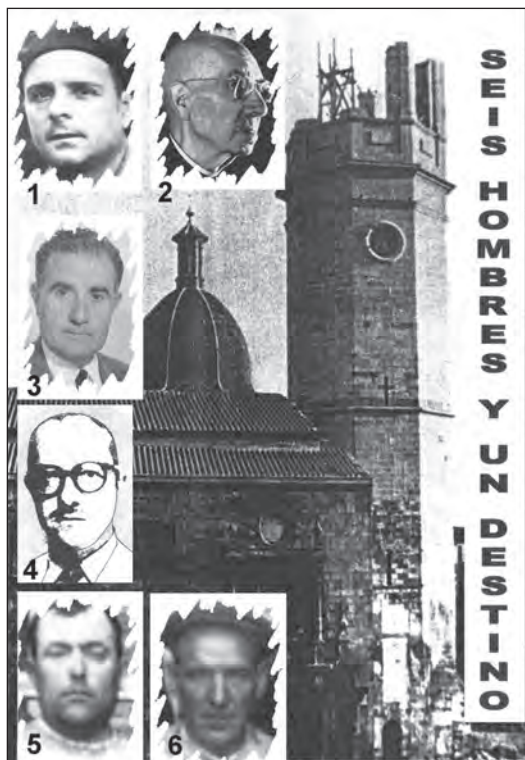
Mi padre aún les dijo más a estos “señores” entendidos: *“El Campanar de antes sí que estava tort, perquè només tenia un ull per al rellotge, y el de ara en té dos”*.

Este es el motivo por el que se consiguió darle a dicho rellano la amplitud y esbeltez que tiene, lo cual se puede comprobar en todo momento. Fue un logro total de todo el equipo.

Así se llegó a la cornisa donde se pondrían las gárgolas, que merecen un punto aparte.

Antes de que se llegara a esta cornisa, y en previsión del panorama que se le presentaría, mi padre sí que tuvo que agudizar toda su perspicacia y el ingenio para resolver el problema más importante, quizás, al que se enfrentaba: Las Gárgolas. Pero, como siempre, no se inmutó y supo resolverlo adecuadamente.

En primer lugar estudió sobre lo que quedaba de las antiguas que, aunque deterioradas y rotas, le aportaron ideas acerca de lo que pensaba hacer y, como era tallista nato, realizó en madera, a escala, ocho maquetas diferentes, unas de otras, para cada ángulo de la Torre. Se las entregó a Chimo el “Pedrapiquer” y este con su equipo, (Pepet, Salais, etc.), ya no tuvieron problemas para su reproducción en grande.

EN ESTA FOTOCOMPOSICIÓN HEMOS QUERIDO REUNIR, JUNTO A VICENTE PIQUERES MARTÍ (1) Y AL REVERENDO ELÍAS MILIÁN ALBALAT (2), A JUAN GRANELL PASCUAL, SUBSECRETARIO DE INDUSTRIA (3), ENRIQUE PECOURT BETÉS, ARQUITECTO (4), JOAQUIM NEBOT ROS, CAPATAZ DEL EQUIPO DE «PEDRAPIQUERS» (5) Y JOSÉ LLEÓ RAMOS, CAPATAZ DEL EQUIPO DE ALBAÑILES (6).

Realizaron estas obras de arte y fue capricho suyo que se hiciera una con el pico abierto sosteniendo en el mismo una especie de naranja como símbolo de la riqueza de Burriana.

A medida que se iban tallando y terminando cada una de ellas, las iban subiendo hasta situarlas en su sitio mediante el torno o cabestrante, citado anteriormente, y las subían a partir de las cinco de la tarde como ya he dicho anteriormente.

Una vez alcanzada esta altura, ya fuera por medio de medidas o fotos, mi padre veía que su propósito se estaba logrando: llegar a los 51 metros y pico sin que se notara nada distinto entre este Campanario y el que, anteriormente, en su día existió.

Pero faltaba terminarlo, o sea, rematarlo, y lo más curioso del caso es que D. Juan Granell informó que de Madrid, como subvención por parte del Estado, ya no se podía obtener más dinero, y por otra parte el Ayuntamiento tampoco podía conceder más capital para esta inversión, pues decían no tener ni un duro.

Estuvo parada la obra durante algunos meses y entonces el bueno de D. Elías y mi padre tuvieron una conversación, en la que hablarían lo suyo sobre el problema, y decidieron que por lo poco que faltaba (o sea, la cornisa de arriba y los remates para cada ángulo), aquello se podía terminar, pues solamente faltaba dinero para la piedra y para los jornales del personal.

Trataron con los Canteros, Albañiles, Transportistas y Proveedores, como el que suministraba el Portland o Áridos, y todos accedieron a cobrar poco a poco (a plazos), y fue cuando se volvió a reiniciar la obra.

D. Elías mandó hacer una especie de folleto, que figura reproducido en el libro del Club 53 “La Passaeta 1997”, en el que se pedía a los Burrianeros una ayuda para terminar el Campanario. Tanto D. Elías como mi padre y el entonces Alcalde D. Miguel Gil Viñes, se pusieron en movimiento e iban casa por casa, como frailes mendicantes, pidiendo la citada ayuda o limosna.

Por el desajuste económico que existía en el Taller y en mi casa, y también para colaborar en lo que fuere en las obras de la Torre, no hubo más remedio que vender un huerto de unas 3 hanegadas, herencia de mi madre, en la zona denominada “El Palau”, y también 1 ó 2 que había heredado en las Alquerías del Ferrer, todo ello en el Término Municipal de Burriana.

Así mismo, D. Elías también vendió algo que tenía en Morella y un piso ya adquirido para su sobrina Conchita que estaba soltera y vivía con él en la casa Abadía.

En el pueblo había muchos burrianeros, que compartían el disgusto y la pesadumbre de D. Elías, de mi padre y del personal que trabajaba en la obra, al ver que estaba paralizada con el sacrificio que esto conllevaba. Ante esto fueron más sensibles las personas de clase baja y media que los pudientes, ya que colaboraron y respondieron más, con su donativo, a la llamada que se les hacía.

Los que no respondieron o lo hicieron en muy poca cuantía fueron “Los Ricos”, (la clase alta del pueblo). Éstos se excusaban y retraían diciendo que las cosas no iban bien y entregaban un donativo igual que los más modestos.

Mandó a Melchoret que le hiciera fotos del Campanario casi terminado, solamente faltaban algunos detalles y rematar la obra, y comparando las actuales con la que tenía del anterior comentó a los de la Comisión, al Sr. Arquitecto y al propio D. Elías: Miren el Campanario antiguo y el nuevo. Entre uno y otro no notarán gran diferencia en el aspecto pero el nuevo es idéntico al viejo solo que más esbelto y más alto. Mi objetivo está cumplido.

Una vez que todo estuvo terminado, arriba en la cumbre, se dejó una viga enorme con el fin de poder subir lo que fuera necesario para ultimar detalles, sobre todo las campanas.

La inauguración oficial del Campanario fue el 10 de Noviembre de 1945, con la colocación del último remate o pirámide, de los 8 que lleva, en cuya base puede leerse:

Última piedra. Granell Pascual. 10 Nov. 1945. La bendición corrió a cargo de D. Elías.

Al acto asistieron D. Juan Granell, el Sr. Alcalde y otras autoridades así como el personal que había trabajado en la obra y demás colaboradores y simpatizantes. De hecho estaba ya terminado en Febrero de 1945, pero por cuestiones de asistencia de D. Juan Granell y sus compromisos, así como por otros detalles más, se inauguró en Noviembre. Esto es en cuanto a la última piedra. Creo que en otra época, nuestro Cardenal también bendijo la Torre.

Para celebrar el evento, D. Elías y mi padre encargaron una comida de convivencia a base de entrantes, ensalada, paella, etc., en el Merendero de “Sisco”, en el Puerto, a la que asistieron todos los que trabajaron en la obra de reconstrucción del Campanario y también otras personas que colaboraron en la misma. En total fueron unos 30 ó 40 comensales entre canteros, albañiles, cerrajeros, carpinteros, proveedores, etc. y la presidió quien había sido el promotor mayor: D. Elías Milián.

En la subida de la campana “El Nostre Senyor”, tuvo un accidente, que le pudo haber costado la vida a mi padre, porque él estaba arriba, en el hueco donde la iban a poner, y situado encima del rollo de cable que servía para subirla. En cierto momento, y debido al peso, o no sé por qué razón, se produjo un desprendimiento hacia abajo, el cable se enrolló en su pierna, lo elevó hasta la polea que servía para dicha subida y menos mal que cayó dentro de la Torre. Pudo haberle sacado fuera de la misma y dejarle caer en el vacío que distaba del suelo unos 40 metros. Mi padre convaleció unos días sin darle importancia.

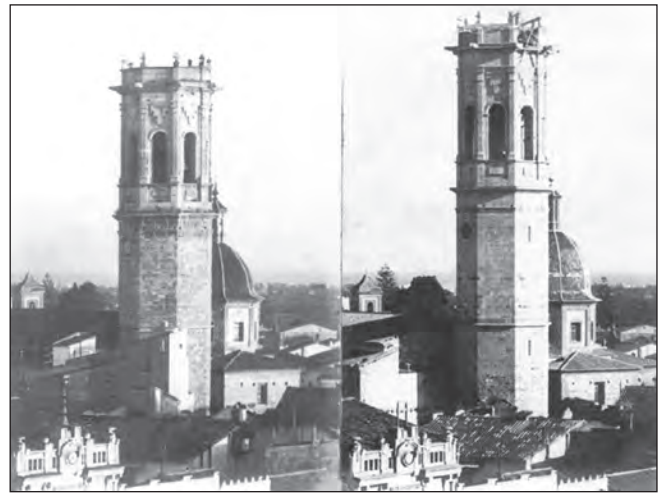
Esto ocurrió cuando ya habían terminado las obras de albañilería y cantería, y la tarea de entonces era ocuparse de las campanas.

Dicho cable le produjo una quemadura en la pierna cuya herida nunca se le curó y le duró hasta su muerte. El único accidente que hubo en todas las obras le tocó a él.

EPÍLOGO

Toda Burriana sabe quién fue y lo que hizo, o mejor dicho “tuvo la osadía de hacer”, en las obras en las que le comprometió nuestro tan querido Párroco D. Elías, porque eso de “carpintero venido a arquitecto”, como bien dijo Roberto Roselló en el periódico Castellón Diario del 1 de Octubre de 1993, significaba para mi padre un reto que aceptó con mucha responsabilidad.

Pero las palabras de Roberto Roselló tienen mas profundidad de lo que a simple vista parece. Eso de: “pequeño carpintero venido a arquitecto” tiene mucha “miga”, como suele decirse.

AQUÍ SE APRECIAN PERFECTAMENTE LAS DIFERENCIAS ENTRE EL CAMPANARIO RECONSTRUIDO (DERECHA) Y EL ANTIGUO

Aunque era poco amigo de lisonjas y halagos, durante el tiempo en que se ejecutaron las obras recibió, por parte de quienes se consideraban sus amigos, palabras de aliento y estímulo así como felicitaciones por logros conseguidos, particularmente procedentes de personas de “alta alcurnia” en la sociedad y autoridades de la época. Entonces le salían muchos amigos, algunos de ellos sinceros y otros por conveniencia. Pero él estaba en lo suyo sin hacer caso de quien pretendía darle “coba”. Nunca buscó recompensa alguna.

Tantos amigos y tanta “verborrea” mientras duraron las obras, cuando éstas finalizaron ocurrió lo que suele suceder: “Si te he visto no me acuerdo”. Es humano y comprensible.

“El pequeño carpintero venido a arquitecto”, como dijo Roselló, quedó en el olvido.

Como muestra de lo que digo, y lo digo sin reparo alguno, mi padre recibió un oficio firmado el 4 de Diciembre de 1945 por el que fuera entonces Alcalde de Burriana D. José Nebot Aymerich, en el que se le manifestaba que la Comisión Gestora Municipal había acordado dar “la más efusiva felicitación de la misma al Ilmo. Sr. D. Juan Granell Pascual, al Reverendo Sr. Cura de la Parroquia D. Elías Milián Albalat y a cuantos cooperaron tanto pecuniaria como corporalmente a la ejecución y pronta terminación de la torre-campanario de la ciudad”.

El original de este oficio está en mi poder para exhibirlo donde sea y justificar que, al final, mi padre fue considerado y tratado, por la Corporación Municipal de aquel entonces, como “uno más, uno de tantos”, a pesar de su labor, sus desvelos, interés, sacrificio, pese a lastimar su patrimonio, etc., y todo cuanto se ha tratado anteriormente. ¡Vergonzoso!

Desde hacía bastante tiempo tenía una dolencia de la que jamás se quejó, hasta que el día 18 de Diciembre de 1976 lo ingresamos en el Hospital General de Castellón.

Como no se podía hacer nada sobre su dolencia le dieron el alta hospitalaria y regresó a casa donde era atendido por miembros de la familia hasta el 12 de Febrero de 1977 fecha en que falleció. Nadie, aparte de la familia más allegada, estuvo con él ni vino a verle.

Como digo, nadie acudió ni preguntó por su estado de salud. SOLAMENTE FUE EL BUENO DE JUANITÍN QUIEN NO DEJÓ DE VENIR NI UN SOLO DÍA, SOBRE LAS 11 DE LA MAÑANA, A VISITAR “AL SEU PIQUERES”, COMO ÉL LE LLAMABA.

Después de todo lo que hemos visto ¿Estoy satisfecho del comportamiento de Burriana para con mi padre? Pues sinceramente: ¡NO! ¡UN ROTUNDO NO!

Quiero dar las gracias de todo corazón a quienes habéis tenido la paciencia de leerme. Sacad vuestras conclusiones y considerad si lo dicho tiene o no tiene razón de ser.

Valencia-Burriana, Septiembre de 2005.

Més sobre Mus

R. ROSELLÓ GIMENO

No sabem si és culpa del clima, de l'aigua o la terra, però el nostre poble, a part de saborosos productes hortofrutícoles i de pesqueria, sempre ha donat en sospitosa abundància personatges singulars, i fins i tot estrafolaris. Si Abel Mus pertanyia a alguna d'estes categories, hauréu d'esbrinar-ho llegint l'interessant article que sobre este gran músic borrianenc escrigué Gerard Mesado per a *Burisana* (vegeu-ne núm. 195, pp.10-12) (*).

Aquell homenet també era per a mi una persona entranyable, i volguera aportar el meu gra d'arena per rescatar-lo del negre pantà del desmemoriamment, deixant-ne algunes pinzellades. Vaig conèixer-lo en els meus anys d'adolescència, quan formava part d'una heterogènia colla d'amics que gravitava al voltant del músic Pasqual Rubert. No era rar que Abel Mus, ciutadà del món, es deixara caure alguna volta per aquella casa del carrer Marí, on Pasqual impartia pedagogia musical i altres tipus de pedagogia.

Diuen els seus biògrafs que Abel, marcat per l'estigma d'haver nascut xiquet prodigi, va haver de deixar el seu poble als 11 anys per anar-se'n a l'estranger per formar-se musicalment. Però anys després, tot i haver esdevingut un violinista de prestigi internacional, venia molt per Borriana on fins i tot l'any 1929 es va fundar un "club de fans" que duria el seu nom: la Societat Artística Mus.

Per més que ideològicament estava en les antípodes del franquisme, Abel Mus no fou mai un conspirador de rebotiga ni un ressentit. Era un vertader artista nascut per a fer feliç a la gent, un comediant que quan no interpretava música, se'n passava a una altra especialitat que també cultivava i s'estimava molt: l'humor. Des de les profunditats d'aquell esperit bohemí i *bon vivant*, sorgia irresistible el dissolut que duia dins, i que et baquetejava de riure amb les seues històries.

Abel tenia l'encant i l'elegància d'un personatge de conte palatí. Exhibia eixa classe d'atractiu que només pot donar haver viscut una vida mundana, a més d'una bona presència física, deguda en parts iguals a la genètica i a haver-se-la treballat durant molts anys dalt dels escenaris de mig món. Era un híbrid impossible entre el Marqués de Villalonga -el popular cosí del rei Joan Carles- i Monsieur Hulot, el cèlebre personatge cinematogràfic de Jacques Tati.

En efecte, tot i haver nascut entre tarongers i a la vora de la Mediterrània, Mus no era menys parisien que Mr. Hulot: fou primerament becari i més endavant es va doctorar musicalment a la capital francesa, on va residir alguns anys, havent sigut professor del seu Conservatori, com també de l'Escola Superior de Música i Declamació

ABEL MUS, JOVE

de París, on rebria diferents distincions internacionals. I és que per damunt de tot, i perdoneu-me el fàcil joc de paraules, Mus era músic.

Però Mus era també un personatge còmic en sí mateix —una altra coincidència amb Mr. Hulot—, sent el protagonista de moltes de les historietes humorístiques que narrava. Abel es reia d'Abel, de la seua malaptesa al volar de l'utilitari, de les seues anècdotes de saló, etc. Recorde allò que contava, quan va estar a punt de perdre un ull perquè trobant-se al dormitori mig endormiscat, va confondre un col·liri amb un tubet de Pegamento Imedio.

Ara bé: mentre que Mr. Hulot era un personatge mut dins del cinema sonor, Abel Mus era un personatge sonor dins de la vida real: parlava pels descosits. Amb els anys, havia anat recopilant un nodrit anecdotari vivencial, i col·leccionant de la gent frases gracioses memorables —habitualment en valencià—, sobre les quals feia pivotar la comicitat dels seus relats. Bé que fóra tocant el violí o practicant la conversació, en ambdós facetes era un vertader mestre. Parlava pausadament, teatralment, com un experimentat comediant, acompanyant-se del

gest com un gran orador, sense perdre-li mai la cara als interlocutors ni deixar de somriure ni d'escoltar-se. Contar un acudit podia durar-li una eternitat, però sempre aconseguia enredar-te i que t'interessara el seu monòleg ... almenys al principi.

Per fortuna, escrigué més d'una vintena de col·laboracions per a Buris-ana que, en rellegir-les, sents reviscolar la gràcia, el perfum i la música d'un dels homes més irrepetibles que ha donat Burriana.

El setembre de 1976 vaig assistir al que seria el primer claustre de la meua vida de professor, a l'Institut Cid Campeador de València. Quan el secretari passava llista, em vaig fixar en el nom d'Eva Mus, catedràtica de dibuix. En acabar la reunió la vaig buscar per a presentar-li les meues credencials burrianeres, per tal de saber si tenia alguna cosa a vore amb el Mus que jo coneixia. Em va confirmar expeditivament que, en efecte, era filla seua. I és un fet que durant els quatre anys de permanència en aquell centre, mai més no vam creuar paraula. Més endavant vaig assabentar-me que Abel estava separat de la dona, i vaig comprendre que Eva no volia saber res del seu progenitor. És l'única vegada en què les credencials del meu poble no m'han valgut cap simpatia *a priori*.

Durant els anys 70, Abel Mus i mon pare es van fer molt amics. En una de les freqüents visites que realitzava a ma casa, on es quedava habitualment a dinar, recorde que ens va mostrar un dels seus tresors més íntims: un àlbum on, com un col·leccionista meticulós i obsessiu, havia anat guardant acuradament els records i despulles més insignificants dels primers anys de vida de la seua filla: cabells, dents de llet, baves, paraules, monadetes, gargots, ... N'havia vist d'altres semblants, però cap tan original i impressionant com aquell. Resulta evident, una vegada més, com d'asimètriques poden arribar a ser les relacions amoroses entre dos persones, i que per a Abel, malgrat el distanciament, la seua Eva seguia essent la mare de la humanitat.

(*) Amb disgust, hem vist que la Revista de Burriana en el seu darrer número de juliol -al que curiosament qualifiquen de "décima edición"-, ha reproduït este mateix article (encara que en castellà) (RdB nº10: p.48), i ho ha fet sense demanar-nos permís (l'autor l'escrigué per al nostre butlletí, a petició nostra), i sense fer cap referència a la seua prèvia publicació en Buris-ana. Pescar en les nostres aigües jurisdiccionals sense complir amb els mínims requisits a què obliga la deontologia periodística i la cortesia més elemental, fent com que s'ignora que existim -així ens han fet sentir-, és un mal assumpte. Recordem a la RdB que la convivència en pau exigeix respecte mutu. Deixem-ho ací.

CARÀTULA D'UN CURIÓS PROGRAMA DÍPTIC DE MÀ, D'UN DELS MOLTS CONCERTS EN QUÈ MUS ACTUAVA AL SEU POBLE, ON ES POT APRECIAR, SOBRESCRIT, L'AUTÒGRAF DE JOSÉ ITURBI. EN ESTA OCASIÓ, A MÉS D'INTERPRETAR EL CONCERT EN «RE MAJOR» DE MOZART (ACOMPANYAT PER LA VALENCIANA ORQUESTRA FERROVIÀRIA DE CÁMERA), ES VAN RECITAR POEMES ESCRITS PEL PROPI MUS. (CREDIT PER GENTILESA DE D.ª MERCEDES DE LAS HERAS LAUSÍN).

Nuevo Paraíso

JOSÉ LUIS «CHINO» LORENTE

Nuevo Paraíso sorgix de la inquietud musical d'un borrianenc, Guillermo J. Roig que, després de 14 anys de bateria i d'haver format part de més de deu bandes de rock provincials, decideix abandonar els tambors per a posar-se al capdavant de la seua pròpia banda, encara que aquesta vegada com a compositor i veu solista. Així doncs, la banda naix el 1996 i fa la primera aparició a la platja de Borriana, pel juliol del mateix any. Després d'aquesta primera actuació comença una trajectòria musical que el duu per diferents pobles de la província de Castelló fins a completar un total de deu gales eixe estiu.

Des dels inicis, aquesta banda ha anat plasmant en enregistraments els treballs musicals, entrant a l'estudi d'enregistrament almenys una vegada per any. El 99% dels treballs han sigut dirigits i compostats per Guillermo J. Roig (membre inicial i fix en la banda).

Igual que en altres bandes, *Nuevo Paraíso* ha passat per diferents etapes en què ha sofrit uns quants canvis de personal, però això no li ha impedit continuar la trajectòria progressant i millorant en cada una d'aquestes fases, ja que cada nou músic ha aportat diferents coneixements que han enriquit la formació. Després de 9 anys de trajectòria, la banda compta amb més de 120

ETAPA 1997. D'ESQUERRA A DRETA: VICENTE MORAGREGA, ROMUALDO VIEIRA, GUILLERMO J. ROIG, FERNANDO SALES, JUAN J. PÉREZ.

aparicions en viu i una variada discografia, ja que sempre ha desenvolupat un rock molt versàtil segons la personalitat dels músics del moment. També disposa d'uns quants vídeos de diferents aparicions en programes de televisió i tres nous videoclip de l'etapa actual. En ells apareixen com a banda sonora tres dels temes (Jesse, El tren i Lo que pienso yo) que s'adjuntaran properament en un CD. Aquest nou treball en vídeo ha sigut dirigit i produït pels membres de la mateixa banda.

COMPONENTS DEL GRUP en les successives etapes des de 1996. Per estalviar espai, en la taula no figura Guillermo J. Roig, cantant, líder i membre fundador del grup, que ha estat present a totes les etapes. Els noms escrits *en lletra cursiva* signifiquen que el membre del grup de què es tracte, a més del seu instrument musical també hi participa en els cors.

	Baix	Guitarra Rítmica solista	Guitarra Solista i Cors	Guitarra Rítmica i Cors	Guitarra Acústica	Bateria
Maig 1996	<i>David Rubert</i>	Javier // <i>Vicente Moragrega</i>				Juan Moragrega
1997	Romualdo Vieira	<i>Juan J. Pérez i Vicente Moragrega</i>				Fernando Sales
Estiu 1998	Romualdo Vieira	<i>Vicente Moragrega</i>				Alberto
Març 1999	Diego Barberá	Paco Flecha				Dani Martínez
Estiu 1999			Juan J. Pérez		Ricardo Campillo i <i>Nati Guimerá</i>	
Festival Intermon 2000	<i>Miguel Ángel</i>				<i>Vicente Chamorro</i>	
2001	<i>Ricki Parra</i>	Francisco Ámate			<i>Vicente Chamorro</i>	Gustavo Agut
2002-2004	<i>Ricki Parra</i>	Francisco Ámate			<i>Vicente Chamorro</i>	José Luis Lorente
2005	<i>Ricki Parra</i>		Óscar García	Carlos Parra		<i>José Font</i>

Fins al moment actual, *Nuevo Paraíso* compta amb sis maquetes i un CD autoeditat sota el segell Lemon songs (títol del CD: En algún lugar). Aquest compacte es presentà en directe el 9 de febrer de 2003 al teatre Conino Gurillo (Castelló) i va tindre una gran acceptació. Més tard també es presentà a la SGAE (València) on es van interpretar sis dels temes del CD. Eixe dia la banda assolí un dels moments àlgids, igual que en les festes de la Magdalena de 2004.

Nuevo Paraíso ha xafat pràcticament tots els escenaris de la província de Castelló en què es programen actuacions en viu, i fins i tot ha repetit fins a tres vegades actuació al mateix local o plaça. Una de les últimes actuacions en viu i en directe de *Nuevo Paraíso* tingué lloc a la platja de Borriana la mitjanit del passat 24 d'agost.

En l'etapa actual, la banda sonora sona més rockera que en les anteriors i es nota més la línia *heavy* de la dècada dels huitanta, ja que els nous membres procedixen de bandes d'aquest corrent musical. No obstant això, tots els temes duen una mateixa etiqueta i sonen a *Nuevo Paraíso*.

En els nous directes, s'ofereixen entre quinze i setze temes propis, alguns dels quals actuals i inèdits, més una versió molt coneguda dels antics Sweet (Fox on the run). Solament ens falta afegir que no vos perdeu les actuacions d'aquesta banda borriana i... a passar-s'ho bé!

FESTIVAL INTERMÓN, ANY 2000.
D'ESQUERRA A DRETA: MIGUEL ÀNGEL, GUILLERMO J. ROIG, VTE. CHAMARRO

ETAPA 2000-2004.
D'ESQUERRA A DRETA: FRANCISCO ÀMATE, GUILLERMO J. ROIG,
JOSÉ LUIS LORENTE, RICKI PARRA, VICENTE CHAMARRO

DISCOGRAFIA MÉS RELLEVANT

No pienso parar (8 temes) :
A solas junto a ti /Tenerte aquí/
Carolina/ Caminaré/ No pienso parar/
Cual será/ El tren/ El hombre del R "n" R.
(Tots els temes són de Guillermo J. Roig).

El algún lugar (11 temes) :
Todo a una jugada/ Una puerta en la pared/ Mi vieja aliada (V. Chamarro)/ To find it again/ El destino (V. Chamarro)/En algún lugar/Soñar despierto (V. Chamarro)/El hombre del R "n" R/ Remember my name/Cada día/ Vive la emoción. (Excepte en els tres casos indicats, els demés temes són de G. J. R.)

Lo que pienso yo (5 temes) :
Jesse/ El tren/ A solas junto a ti/ Lo que pienso yo/ Mi calle.
(Tots els temes són de G.J. R.)

Qui vullga més informació por trobar-la a:
<http://www.csnight.com/nuevoparaiso>

Gràcies, Lucrezia Bori (i II)

LOURDES BURDEUS DÍAZ-TENDERO

Era una triomfadora nata, lluitadora sense treva, treballadora infatigable. S'havia passejat per tota Europa del braç de son pare, demostrant a qui vulguera sentir-la el seu talent per a la lírica, i ara, per fi, s'havia convertit en la reina d'una país sense monarquia. Nova York es rendia als seus peus. Era al bell mig de la seua carrera, la crítica l'admirava i el públic l'adorava, va ser quan aleshores va emmalaltir.

Pòlips a les cordes vocals, com a tants altres d'abans i de després. Era l'any 1915, Lucrezia tenia vint-i-nou anys i la seua fulgurant carrera com a soprano semblava arribar a la fi. Sols va poder aguantar fins al mes d'abril.

Moltes vegades li vindria a la memòria aquella Mimi de La Bohème que havent trobat la felicitat va veure com tot s'esfumava per culpa de la malaltia.

Caruso la va remetre als seus metges i la Bori es va sotmetre a Milà a una sèrie d'operacions, i va ser en aquests durs moments quan la Bori va demostrar tota la seua vàlua.

Les fonts discrepen i alguns diuen que van ser dos els anys que Lucrezia Bori va romandre sense parlar (al Met la va substituir Clàudia Muzio), d'altres ho allarguen a quatre, dient que en aquest temps no va parlar més alt d'un murmur i fins i tot que els mesos següents a l'operació dels seus llavis no va eixir ni una paraula.

El fet és que gairebé van ser sis els anys d'inactivitat total i segurament moltes les llàgrimes vessades tal i com podem deduir de les seues paraules:

«Em sentia com qui perd la vista i no pot contemplar el sol de primavera quan inunda el món».

També s'afegiria la inseguretat sobre la total recuperació de la veu, el dubte si seria capaç de contagiar les emocions d'antany, però l'esforç no va ser va i tots els experts coincideixen que lluny de perdre qualitat el cant va retornar encara amb més força i bellesa.

La reaparició va ser el 1919 a Montecarlo amb Beniamino Gigli. Interpretaven La Bohème. Encara tardaria dos anys en tornar al Met. Segurament no ho va fer fins que no es va assegurar de no defraudar el públic novaiorquès a qui tant havia d'agrair. I a partir d'ací quinze anys més d'un èxit rotund i d'una dedicació infatigable al Metropolitan Opera House que no s'esgotaria ni amb la seua retirada.

Va tornar amb el seu familiar repertori i, també aquest any 1921 marca la tornada als Victor's studios de Nova Jersey, companyia discogràfica dedicada a l'òpera i la música clàssica amb qui va gravar per primera vegada l'any 1914.

El 1925 Lucrezia Bori i John McCormack van fer el debut en la ràdio. La cadena WEAf va retransmetre l'actuació feta al Met el primer dia de l'any.

Un article publicat l'any 1993 a la pàgina web del Metropolitan Opera House diu que la resposta per part del públic va ser «overwhelming», és a dir, aixafadora. La ca-

RETRATADA PER BEN SOLOWEY

dena va rebre més d'una tona de cartes de persones que agraïen al director de l'entitat aquella retransmissió.

Pels arxius que aquest teatre conserva sabem que entre 1932-1936 (any que es va retirar) almenys en catorze vegades la veu de la Bori es va transmetre per ones de ràdio, sent l'última la seua gala de comiat.

L'èxit de les retransmissions va fer que les empreses fabricants d'aquests aparells se serviren del potencial dels artistes del bell cant per a vendre els seus productes. Tant és així que la Philco va contractar Lucrezia per anunciar un dels seus models l'any 1934; aquesta relació contractual duraria almenys cinc anys perquè el 1939 trobem la diva en la presentació d'una ràdio d'alta fidelitat al Warldorf Astoria, i allí a la sala del ball del majestuós hotel la veu de la Bori va arribar a tots els racons dels Estats Units.

El ritme d'actuacions de la nostra diva era imparable i el Met era el seu marc predilecte, era sa casa. Sols al Metropolitan va actuar sis-cents vint-i-vuit vegades durant vint temporades i també ho va fer en llocs com Atlanta, Philadelphia, i Chicago. A Chicago va cantar el 28 de juliol de 1925, en el Ravinia Festival, interpretant L'amore dei tre re amb Giovanni Martinelli. Va ser aquesta nit quan, després de l'actuació, va rebre un curiós regal: una ampolla de cava i un ram de roses. Avui en dia no ens sorprendria aquest present, però als Estats Units imperava la llei seca; és clar que sols pogué fer un regal així el fan número u de l'òpera a la ciutat, Al Capone.

El 1928 va participar en la *première* de La Rondine de Puccini. Estimava moltíssim les composicions de l'italià, possiblement per l'emoció i teatralitat de les obres, comentava que la seua música era «deliciosa» i «molt més difícil del que semblava a un primer colp d'ull». El personatge de Magda era molt volgut per l'artista, mentre que d'altres, també molt interpretats durant tota la seua carrera, com Violeta (La Traviata) li causaven algunes dificultats.

La Bori era imparable. L'any 1929 va actuar cinquanta-dos vegades al Met, i cinquanta-una l'any següent, ni la "Gran Depressió" podia amb el terratrèmol Bori.

Helen Noble va treballar com a secretària al Met durant trenta anys, i el 1954 va escriure un llibre autobiogràfic amb el títol de: Life With The Met "Hilarious Reminiscences of Thirty Years Behind the Golden Curtain" que es podria traduir (no sé si correcta o incorrectament) com: Tota una vida al Met "reminiscències de trenta anys darrere de la cortina daurada". El capítol deu rep per títol "Quin preu té la Bori o quant val la Bori?" (hauran de disculpar si les traduccions d'aquests dos articles sonen un poc rares, el meu anglés és prou bàsic) i l'autora ens conta que durant una actuació de Lucrezia Bori un dissabte a la nit va patir un atac d'apèndix, que aquell dia s'havia estat sentint malament i que tot el món li deia que semblava malalta, però ella era una fanàtica de l'òpera i va comentar a un company durant el segon entreacte: «em sent fatal però no puc deixar d'escoltar aquesta música, no és meravellosa?, a més, Bori em trenca el cor en aquest segon acte. No puc anar-me'n mentre l'actuació no finalitze». Certament la Bori aixecava passions.

La segona carrera amb el Met va començar en la dècada dels trenta quan la companyia intentava sobreviure a la "crisi del 29". Ella encara estava en actiu però es va comprometre a treballar, a banda de les seues actuacions, com una mena de cap de relacions públiques, la qual cosa incloïa entre d'altres escriure cartes, reunir-se amb "protectors" i viatjar. El 1933 el director artístic del teatre parlava d'ella en el New York Times dient: «ha fet més que ningú perquè al Met es faça òpera, crear una possibilitat material».

INTERPRETANT SUSSANA, EN «EL SECRET DE SUSSANA», DE WOLF-FERRARI.

Durant vint anys més va lluitar pel món de la lírica i es va convertir en un suport vital per al Metropolitan.

Entre 1933 i 1935 es va celebrar al Metropolitan una gala anomenada "opera balls" amb la finalitat més de recaptar fons perquè l'espectacle poguera continuar; la de l'any 1934 la va presentar "l'estimada diva espanyola Lucrezia Bori" i al sendemà una columnista de The New York Evening Journal's deia: «La senyoreta Lucrezia Bori va ser, per descomptat, l'heroïna de l'esdeveniment... el seu aire semblava el d'una reina. El seu vestit era d'un rosa pal setinat... argentats ornaments relluien a la blanca perruca. Després d'haver cantat... la seua veu més deliciosa que mai va anunciar que l'òpera havia obtingut suficients fons per a continuar l'any següent».

L'any 1933, el 28 de novembre se la va guardonar amb les claus de la ciutat de San Francisco.

I el 1935 quan el Met es trobava en una desesperada situació financera, a punt de tancar les portes Eleanor Robson va proposar als membres de la direcció artística la formació d'una associació o gremi amb cantants ben disposats, per tal de donar suport a la companyia nacional d'òpera i assegurar la supervivència. Lucrezia Bori va encapçalar la

UNA POSTAL COL·LECCIONABLE

campanya fent publicitat i crides per la ràdio. El gremi va aconseguir la col·laboració de més de dos mil dos-centes persones, que van aportar la quantitat de cinc mil dòlars, amb la qual es va comprar un nou ciclorama.

La seua tenacitat i incansable dedicació al Metropolitan Opera House van fer que aquest any 1935 se la nomenara Directora artística del teatre. Va ser la primera dona en obtenir aquesta distinció. Posteriorment, el 1942 va obtenir el càrrec de presidenta de la associació del Met.

Lucrezia Bori es va retirar del cant el 1936. El teatre li va fer una gala de comiat, un homenatge, un tribut a una brillant carrera que encara estava en plena efervescència. Va cantar fragments escollits de La Traviata i de Manon Lescaut. La premsa informava el sendemà que: el públic va romandre dret cridant «Visca» durant vint minuts. Les dones ploraven i els hòmens colpejaven el sòl amb els peus. Dies després en el New York Times li preguntaven el per què de la seua retirada i ella contestava: «no em faig il·lusions vers el temps que podré cantar. Vull retirar-me mentre encara estic en el meu millor moment».

Aquell any de 1936 gairebé ja no va actuar. Va fer l'última representació a Baltimore, i es va acomiadar uns dies abans del públic novaiorqués. No obstant això no va ser la darrera representació al Met. Trobem que molts anys després, el 1950 va fer una xicoteta intervenció. Era el 28 de febrer i el comiat d'Edward Johnson, tenor i alhora director general de la institució. Ella mateixa es va encarregar de la presentació de l'acte.

El 2 de maig de 1960 Lucrezia Bori va tornar a emmalaltir, aquesta vegada per a sempre. Va patir una hemorràgia cerebral i després d'uns quants dies de lluita va morir el 14 de maig. El seu funeral es va celebrar ni més ni menys que a la catedral de Sant Patrici, l'església-catedral catòlica de Nova York.

Lucrezia Bori, com aquell Des Grieux de l'òpera Manon Lescaut que mai no va conèixer l'amor, va romandre fadrina tota la vida. És possible que sí coneguera l'amor, però no el matrimoni i que... igual que en la Violeta de La Traviata, essent estimada per més d'u volguera ser "sempre llibera".

No va tindre fills i en el testament va estipular la institució d'una fundació per a «finalitats caritatives, educatives i literàries». La veritat és que no he pogut constatar l'existència d'aquesta fundació però sí la d'una sèrie de premis i guardons que porten el seu nom. Així la Juilliard lliura als millors alumnes el Lucrezia's Bori Grant, una beca per a estudiar cant a l'estranger. Cal dir que la Juilliard School és un conservatori privat de Nova York, situat al Lincoln Center, que acaba de complir cent anys d'existència. Igual ocorre amb la National Academy Museum and School of Fine arts (també a Nova York), que lliura el Lucrezia Bori Award of Merit als seus millors alumnes, en aquest cas no de cant sinó d'arts plàstiques.

M'imagino que aquestes simples línies no reflecteixen ni mínimament la intensitat de la vida de Lucrezia Bori, ni ens il·lustren vers l'èxit que va tenir com a l'artista de capçalera d'un dels millors teatres del món. Mentre a ella li aplaudien les èlits cultes de Nova York i feia emocionar el públic fins a la llàgrima, al seu poble li deien que estava boja, i que semblava un lloro (si jo haguera passejant del braç del Grant per Park Avenue mira tu que m'haguera dit ningú que semblava un lloro!...).

EN «MANON LESCAUT»

No obstant això Lucrezia, no et queixes, ja tens el nom d'un carrer i sols fa quaranta-cinc anys que eres morta.

Vull quedar-me amb la imatge de la Bori davant de la cortina daurada, amb la del públic americà ofegant de correspondència les emissores i amb la de la gent plorant d'emoció escoltant-la.

I ella era tan humil que volia que l'enterraren al seu poble, allí que el 1950 sols hi havia lleganyes, mocs, penes i desesperació.

EN L'ÒPERA «PETER IBBETSON», COM MARY (DUQUESA DE TOWERS),
AMB EDWARD JOHNSON (COM PETER IBBETSON).
(FOTO: ARXIUS DEL MET).

AL CINEMA FOREN SUBSTITUÏTS PER GARY COOPER I ANN HARDING

D. Vicente Enrique y Tarancón, bisbe de Solsona (1946-64) nomenat arquebisbe d'Oviedo (1964-68)

JORDI BORT CASTELLÓ

La veritat és que, aquell personatge inoblidable, que en la dècada dels anys 40 va ser nomenat bisbe de Solsona, poc es podria pensar que eixiria d'aquella diòcesi. Els records del bisbe Tarancón d'aquella etapa de la seua vida, 18 anys, són satisfactoris. Pocs disgustos va tindre a la diòcesi de Solsona, excepte les reaccions radicals que arribaven des del govern de Madrid. La publicació de la carta pastoral «El pan nuestro de cada día, dánosle hoy», va ser l'element necessari perquè el titular del bisbat es mantinguera durant tants anys en aquella diòcesi.

El bisbe Vicent Enrique i Tarancón, sempre va estar preocupat per la integritat de l'home, per a esdevindre lliure amb el món que l'envoltava. La seua formació humanística, era patent des dels inicis del seu apostolat. Els seus discursos sempre indicaven una visió holística de l'home englobant la seua moral, l'ètica, la democràcia, el compromís per la justícia, l'equilibri econòmic, l'ordre mundial... el seu objectiu era treballar per la llibertat, entesa com a font d'aliment per a la societat.

Després de 14 anys de la publicació de l'esmentada carta pastoral, les aigües s'havien assossegat. Tot i que el seu nomenament va ser estrany, el nunci d'aleshores monsenyor Riberi, va jugar un paper important.

La diòcesi d'Oviedo patia en aquells moments fortes revoltes dels treballadors del sector miner. Aquests moviments es repetien successivament cada any, sobretot per motius eminentment polítics. Alguns sacerdots, especialment de la conca minera, donaven suport a les vagues i les protestes. Altres organitzacions de l'església, com Acció Catòlica, també hi estaven a favor. Les seues veus,

DOS MOMENTS DELS ACTES DE CEL-LEBRACIÓ, AMB MOTIU DE LA SEUA PRESA DE POSSESSIÓ COM A ARQUEBISBE D'OVIEDO

entre d'altres coses, manifestaven la insatisfacció per la unió de l'església amb el Règim. Demanaven la ruptura d'aquesta dualitat. Així, cada vegada més, hi havia més distanciament i confrontació entre les autoritats civils i l'església.

La intenció de monsenyor Riberi era que Tarancón, apaivagara aquella situació de conflictivitat i

tensió confiant en les qualitats del bisbe València per posar-hi pau. Així, amb aquest esbós de la realitat asturiana, el 10 de maig de 1964, el bisbe Vicent Enrique i Tarancón fa la seua entrada a Oviedo.

Cal tindre en compte que la seua arribada coincideix amb plena etapa conciliar. L'esperit de Tarancón, impregnat de la reforma, és portat a terme per l'arquebisbe en la capital d'Astúries. L'arquebisbe Tarancón capta extraordinàriament el moment eclesiàstic que s'estava vivint. Reflexionava uns símptomes claríssims d'obertura en la seua acció pastoral. Ja des de Solsona el seu cor està obert a la reconciliació. A Oviedo afegeix, a més a més, el do de la renovació.

Amb ocasió del nomenament com a arquebisbe, la revista cultural *Buris-ana* de la seua ciutat, Borriana, se'n fa ressò i també de la situació que viu l'església. Molt encertadament declara així la revista: «Es indudable que el Vaticano II constituye un hito importante en la historia de la Iglesia. La profundidad de fondo alcanza todos los planos de la realidad. El 'aggiornamento' de la Iglesia era una necesidad, y a medida que transcurren las sesiones conciliares, se nos va haciendo realidad sensible y palpable».

El Concili (1962-1965), portava un nou aire d'esperança per a la comunitat eclesiàstica. La societat, també es mirava el resultat d'aquell llarg esdeveniment, com a signe de la nova orientació, que de rebot implicava el govern franquista. En la primera homilia que el nou arquebisbe d'Oviedo pronuncià, ja es detecta el Tarancón del Concili:

«No busquéis en mí un político, ni un economista, ni un sociólogo (...). No me pidáis lo que no esté en mis manos concederos... Pero la Iglesia está inmersa en el mundo. La Iglesia, porque convive con la sociedad, no puede desentenderse del bien común que ésta ha de conseguir... Todos admiten fácilmente la intervención de la Iglesia en asuntos, cuando esa intervención favorece sus peculiares puntos de vista. Y todos tienen un recurso fácil para criticarla cuando discrepa de ellos... Sabed que nunca invadiré conscientemente un terreno ajeno. Que nunca hablaré buscando ventajas humanas. Pero tampoco callaré cuando mi deber de obispo me impulse a hablar».

La presència social de l'arquebisbe Tarancón es fa present en més d'un fet, i al cap d'un mes de la

presa de possessió del càrrec escriu la primera carta pastoral, Reconciliación, tarea eclesial. Tarancón vol aplicar de cor les noves orientacions conciliars i destaca en aquell arquebisbat com a un home dotat de grans dons com a organitzador. D'aquests avantatges no només se'n beneficia la seua seua, sinó que és exemple per a d'altres en l'àmbit de l'església a tot l'Estat. Els mètodes utilitzats a la diòcesi d'Astúries des de 1965, són reproduïts per gran part de les diòcesis espanyoles. Els canvis van afectar la totalitat de les diòcesis. Tot i així, no va ser un camí de roses, ja que els conflictes i tensions no van faltar com en tot procés de transició.

L'home, en obrar, no sols transforma les coses, sinó que també es perfecciona a si mateix. L'esperit de renovació i canvi, capdavanter en el Concili, empeny a cultivar les facultats d'aquells hòmens que tenen per objectiu la llum i la veritat. L'home val més per allò que és que per allò que té. Tarancón sempre va treballar per fer un ordre més humà en les relacions socials. En un temps on la influència de l'església era notable en la societat, s'havia de trobar l'equilibri just i correcte. En ocasions, les opinions i decisions dels estaments eclesiàstics, repercutien negativament en la comunitat. El missatge del Concili Vaticà II, entre altres, defenia que l'activitat humana i el fet religiós, no s'interposaren i foren impediment per a l'autonomia dels hòmens, de les societats i de les ciències.

El primer Nadal que l'arquebisbe Tarancón passà a Oviedo ho fa amb els més pobres. Es reuneix amb un grup de treballadors portuguesos que vivien en condicions degradants i inhumanes on celebra una eucaristia i administra vuit batejos d'adults i casa dos parelles. Una acció autènticament pastoral i evangèlica, plena de contingut sociològic, cultural i religiós. Tarancón sempre va tindre gestos d'aproximació, sobretot per als més desvalguts i desemparats. A part de predicar amb la paraula, també ho feia amb l'exemple. No n'hi ha prou amb projectar el bé: cal executar-lo; i no n'hi ha prou amb iniciar la bona voluntat: cal creure-hi. Tarancón volia ser bisbe de tots.

Borriana, 12 de desembre de 2004

Bous per la vila famosos

MANUEL ROSELLÓ GASCH

Recorde que antigament a Borriana sempre es va dir dels bous per la vila, que el millor bou era el que més víctimes causava. I davant d'esta opinió popular, es va pensar que Dolores Lamamié de Clairac, esposa del nostre estimat Jaume Chicharro, que era familiar molt propera als famosos ramaders salmantins Pérez Taberero, podria influir perquè algun d'ells ens proporcionara un exemplar que féra parlar a tots els pobles de les rodalies amb gran afició i fama d'esta festa.

Posades en moviment estes influències, s'aconseguí que una d'estes famoses ramaderies dels Pérez Taberero ens proporcionara un exemplar de tanta gran gràcia, bravura i presència, que deixara record per a sempre entre l'afició borriana.

Per fi arribà l'esperat bou, i de veritat que en presència era una verdadera làmina de bou brau, pel que feia a les qualitats visibles com a tal. L'amplària del ban-yam era monumental —de banya a banya devia fer més o menys un metre— i el pes devia estar molt prop dels sis-cents quilos. En resum, un bell exemplar que, en vorè'l, causava vertader respecte i feia presagiar una gran vesprada de bou per la vila.

El dia anterior al toreig i davant les precaucions del majoral de l'afamada ramaderia, es féu un ban amb un contingut molt curiós i desconegut fins a la data en estes circumstàncies. Es pregava que les barreres es reforçaren molt ostensiblement i que durant la celebració del festeig que el públic procurara no eixir al camp per si el bou, malgrat les precaucions, aconseguira escapar.

Arribà per fi el dia i l'hora de soltar el terrorífic animal. El majoral es trobava al Cercle Carlista que hi havia a la plaça Major sobre la Cooperativa amb mon pare, gran aficionat i coneixedor dels bous i la festa. Aquell es negava a donar l'ordre perquè soltaren el bou mentre no es desallotjara la plaça, ja que estava convençut que soltar-lo en estes condicions anava a provocar una verdadera desgràcia. Mon pare i alguns amics més el convenceren que allò era natural i que no anava a passar res desagradable, i al final el majoral va donar el consentiment perquè isquera el bou.

S'obriren les portes del corral, situat als baixos de l'ajuntament, i com sempre a la porta de la plaça l'esperava el nostre popular i estimat paisà «Peienera» amb la brusa, i la gent va fer el que sempre en estes ocasions havia fet.

Jo, amb la meua colla d'amics i unes quantes joves de la localitat, efectuàvem un ball al pis superior del Cercle Fruiter a la part posterior que aguitava a la plaça d'En Carles, i quan portàvem molt de temps ballant, oïrem crits indicant que el bou s'apropava al carrer de

EL PRIMER BOU PER LA VILA

Sant Vicent. Correguérem cap als miradors que donen a eixe carrer i vam vorè gran quantitat de gent corrent davant del formós bou, i a una prudent distància darrere de l'animal, un altre nombrós grup d'aficionats. Satisfeta la curiositat sobre el famós bou, nosaltres vam seguir amb el ball, que és el que més ens interessava en aquells moments.

Passats uns minuts, de sobte vam tornar a oir la cridòria pròpia que s'arrimava una altra vegada el bou pel carrer de Sant Vicent. Com l'ocasió anterior, abandonàrem el ball i vam córrer als miradors del Fruiter que donava a l'esmentat carrer, i quina seria la nostra sorpresa quan, darrere dels aficionats que precedien el bou, amb molta rapidesa per cert, venia el bell exemplar i agarrat de la cua anava el «Xicon», entre les rialles del públic.

Abans de continuar i posar fi a estes línies, he d'explicar-los, per als que no el conegueren, qui era el «Xicon». Era nebot de l'amo d'una modesta fonda que hi havia al carrer de Sant Vicent, davant de l'actual farmàcia d'En Vicent Moros (*), justetament al costat de la que fou confiteria, i que antigament va estar molt ben regentada per la senyora Salvadora. El «Xicon» era un gran aficionat a esta classe de festeigs i també a les vaquetes, i gaudia de gran fama en tota la província. Fou també un gran corredor a peu i va participar en moltes carreres. Fou un xic simpàtic i introvertit.

Per a acabar sols em falta dir als meus lectors que el majoral, abans d'acabar el toreig del famós bou, desaparegué com per art d'encanteri i supose que també van desaparèixer els seus comentaris en tornar de la seua ramaderia.

(*) Hui, farmàcia Font de Mora (Nota de la redacció).

On dormen les estrelles, de Joan Garí

RAQUEL DOÑATE CALPE

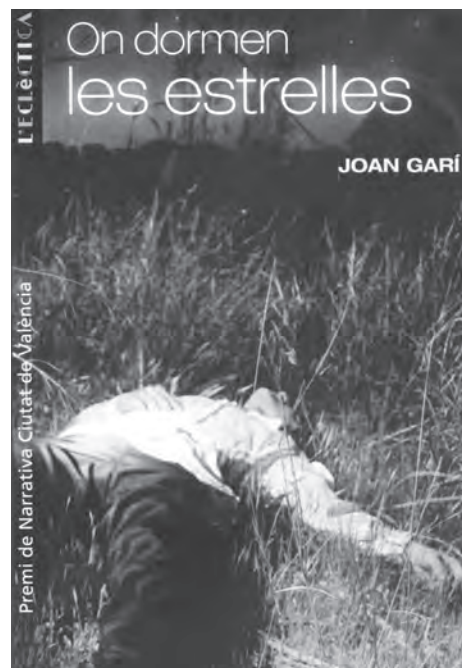
Per a la majoria de nosaltres la Guerra Civil és un fet llunyà, ens resulta difícil ubicar aquells fets en l'actual "societat del benestar", en el nostre poble, en els nostres carrers. Alguns iaïos han contat a fills i a néts anècdotes que visqueren en primera persona; altres iaïos eren tan sols xiquets durant la contesa, i la tasca transmissora als descendents se n'ha vist afectada. El pas inexorable del temps fa que una guerra que ha decidit la vida de persones que encara viuen entre nosaltres quede anorreada, oblidada per les generacions més joves. La recuperació de la memòria històrica, però, no és una tasca fàcil, sobretot quan la llunyania dels fets no és massa àmplia.

En la literatura, la història cobra protagonisme en l'anomenada novel·la històrica, que té l'encant d'inserir una ficció dins un marc històric que pretén ser fidel a la realitat passada. Aquest encís és ben present a la primera novel·la de Joan Garí, *On dormen les estrelles*, guanyadora del Premi de Narrativa Ciutat de València 2004 i acabada de publicar.

El personatge principal de la novel·la, Gabriel, és un professor jubilat que té una sobtada visita de tres joves que li ofereixen una missió inesperada, per a la qual cosa haurà de recordar la seua adolescència, situada entre la gestació i els inicis de la Guerra Civil. Gràcies a aquests records, ens endinsem en l'ambient d'un poble que ben bé podria ser el nostre, ens insereix en molts costums que hem perdut, ens situa en un paisatge que estem perdent per culpa de l'especulació de les constructores.

L'acció es combina intel·ligentment amb les reflexions sobre la guerra, sobre l'amor, la poesia, la mort i sobre la preponderància de la condició humana per damunt de qualsevol tipus de bel·ligerància, ja siga política, de classe o de sexe. Tot açò es fa hàbilment des de la curiositat d'un adolescent, però també des de la maduresa del Gabriel ja vell, qui s'adona de com ha quedat marcada la seua vida per les experiències de joventut.

Per últim dir-vos que *On dormen les estrelles* flirteja amb l'assaig, ja que a més de transmetre'ns una història no ens deixa impassibles, ens provoca la reflexió sobre fets que són indeslligables de la nostra història com a valencians, però sobretot com a éssers humans. Si voleu aconseguir-la, ací teniu la referència bibliogràfica: Garí, Joan (2005), *On dormen les estrelles*, Bromera "L'eclèctica", Alzira.

HUMOR

El racó del joglar

La nostra llengua... a la dula

(NIKÈFOROS)

Un Ajuntament tenim
ple de poliglotisme,
un Ajuntament patim
fart de favoritisme.
És llenguallarg i llengut
qui té la llengua llarga,
però també és ben sabut
que molt de sucre amarga.

Quan no són festes de res
fan el “bando” en castellà,
i ara que comença el mes
i tenim els bous al Pla,
a l'àrab i al romanès
s'afegeix el valencià.
Quina cooficialitat!

Gràcies, megafonia!
Quin responsable s'ha herniat
amb tanta hipocresia?
Volem només valencià,
que és la llengua primera,
volem “desencaixonà”
com a festa senyera.

Un Ajuntament tenim
ple de poliglotisme,
un Ajuntament patim
fart de favoritisme.
És llenguallarg i llengut
qui té la llengua llarga,
però també és ben sabut
que molt de sucre amarga.

Alcem el cap

GLÒRIA OLIVARES I MUÑOZ

No. No són fotos d'una excursió a Florència. Són detalls de façanes de cases dels nostres carrers, que ens observen sense ser vistes. Vos proposem un joc: tracteu d'esbrinar el carrer de procedència d'estes ignorades meravelles. Les solucions, al final de la pàgina següent.

Una de calç...

R. R. G.

La cultura d'un poble també es veu en la qualitat de la seua jardineria, pública o privada. Entesa la qualitat com l'estat general de neteja i cura dels jardins, l'adequació i correcta elecció de les espècies a l'entorn urbà on són destinades, la poda adequada de les llenyoses, el seu correcte estat sanitari, etc. I naturalment, encara en diu molt més el comportament dels veïns a qui van destinats estos jardins.

A les dos amples voreres de l'avinguda Tarancón, entre la piscina i la carretera del Grau, es van plantar dos magnífiques tires d'alzines ("encina" en castellà, *Quercus ilex* subespècie *ilex* en llatí). És un arbre meravellós que ens agradaria vore amb més freqüència als nostres jardins. L'alzina no és exactament el mateix arbre que la carrasca (són considerats diferents races dins d'una mateixa espècie) (*). Tampoc és la primera ocasió en què exemplars d'alzina vera han estat plantats a Borriana (sobre això ja vaig escriure en el BIM. Vegeu-ne "Més sobre Quercus", El Pla, Abril de 1992).

Si l'elecció d'esta espècie arbòria ens va procurar una gran alegria, en passar Nadal hem de patir cada any el disgust de vore podar en forma de bola les alzines (vegeu foto), tractament hortera i antinatural que ens fot i que no dubtem en qualificar d'autèntica barbaritat. Per a esculpir eixes ridícules boles, podrien haver triat qualsevol altre arbre entre els molts que hi ha adequats a eixe ús.

El fet que esta magnífica avinguda siga utilitzada com a parking nocturn i de cap de setmana per camions –un altre problema!-, no justifica la "boladura de les alzines". Deixeu en pau les alzines, i si més no, permeteu que cada arbre desenrotlle tres o quatre branques principals perquè la copa tinga una forma més natural i oberta. Per quants anys més haurem de suportar esta impresentable "poda hispànica"? Haurem d'esperar fins que la "Ciutat del Transport" siga una realitat? Perquè els assegure que alguns sentim les estisorades que patixen les pobres alzines com en carn pròpia. Fins i tot el cardenal Tarancón sabem que està de la nostra part.

...i una d'arena

No sempre hem d'estar repartint llenya. També cal felicitar els nostres regidors quan encerten. I eixe és el cas pel que fa a una extraordinària palmera canària (*Phoenix canariensis*) d'uns quants braços (vegeu foto), que ha anat creixent "salvatge" al carrer, sense amo, a escassos metres de la plaça de l'Estacioneta del Grau. Fins que fa poc, les obres d'urbanització d'eixa zona amenaçaven amb fer-la desaparèixer.

Per fortuna, la jove i simpàtica enginyera de Lubasa responsable de les obres –crec que li diuen Amparo Casanova-, va atendre la nostra petició perquè es respectara esta singular palmera. Ens va prometre que ho parlaria amb els responsables dels servicis tècnics del nostre Magnífic, que finalment també han demostrat estar-ne a l'altura.

I ací la tenim, vegetant esplèndida en una "rara" ubicació –enmig d'una vorera- gràcies a la confluència de sensibilitats d'algunes persones que ho ha permés. Sempre que la recent maledicció de les palmeres (l'escarabat egipci *Rhyncophorus ferrugineus*, el «morrut roig») no ens afecte, en passar els anys serà un arbre catalogat que fins i tot rebrà visites d'admiradors, casolans i forasters.

(*) Els exemplars d'alzina vera d'esta avinguda que per diferents causes s'han mort (n'hem comptat fins ara quatre o cinc), han sigut substituïts per carrasques (*Q. ilex* subespècie *rotundifolia*), presumiblement per ignorància més que per indolència.

Soluciones: Foto 1: Carre Major, nº 11 / Foto 2: carre Major, nº 23 / Foto 3: Les Placetes, nº 5 / Foto 4: La Carre, nº 31.

Fes-te soci de l'ABC i rep a casa gratuitament un magnífic regal.

- Si vols formar part d'una entitat amb gran tradició però que al mateix temps se sent molt jove.
- Si vols ajudar a normalitzar i protegir la nostra llengua, la nostra cultura i el nostre medi natural.
- Si vols tenir dret a rebre per correu totes les nostres publicacions, i informació i avantatges suplementaris en totes les nostres activitats.
- Si estàs decidit a ser en la teua vida alguna cosa més que una mil·lèsima més en l'estadística del tele-fem.
- Si creus que Borriana i el País Valencià necessiten de la teua opinió i del teu concurs.

No ho dubtes. Fes-te soci de l'ABC omplint i retornant a l'**Apartat de Correus 155 de Borriana** la butlleta adjunta (amb totes les dades).

[Tipus de quotes: individual: 36 Euros/any; estudiant o parat: 18 Euros/any; quota familiar: 54 Euros/any; protector: quantitat a determinar].

Si contestes de seguida rebràs a casa, a més,
un llibre-regal en edició de luxe totalment de franc.

AGRUPACIÓ BORRIANENCA DE CULTURA

Barranquet, 68, 3^a
Apartat de Correus, 155
12530 Borriana

Tipus de Quota:

- Estudiant o aturat
- Individual
- Familiar
- Protector
- Col.laborador

Dades de domiciliació

Cognoms:

Nom:

N.I.F.:

Domicili:

Població: Codi Postal:

Telèfon personal: Tel. treball:

Professió: Data naixement:

* * * * *

Banc o caixa:

Codi entitat (4 números):

Codi oficina (4 números):

Número de c/c. o llibreta (10 números):

Dígit de control (2 números):

Adreça de l'oficina:

Població: Codi Postal:

Signatura:

IMPORT: Euros.

Data d'alta: A de del 200

CAIXA RURAL BURRIANA

Sempre pensant en tu, sempre pensant en Burriana

